

כרוניקה של הפקרה ידועה מראש:

אופקים כמקרה בוחר

יוני 2024

תוכן עניינים:

2	תקציר
6	הקדמה: אופקים כמקרה בוחן בתקופת החירום הראשונית
7	חלק ראשון: אופקים לפני השביעי באוקטובר - הפקרה מתמשכת
7	אוכלוסיית העיר
7	הדירוג החברתי-כלכלי של אופקים ומגמות
8	חינוך והשכלה גבוהה
9	תעסוקה ושכר, ממדי העוני, וביטחון סוציאלי
9	עבודה תמורת שכר נמוך משכר המינימום ומהשכר הממוצע הארצי
10	תעסוקה במבט מגדרי
11	ממדי העוני וביטחון סוציאלי
12	דירור באופקים
13	שכונת מישור הגפן, תכנון, חברה וכלכלה
13	המיצוב החברתי-כלכלי של שכונת מישור הגפן
14	שיווק ותכנון לקוי של דירות למגורים
15	חלק שני: אופקים מהשביעי באוקטובר - הפקרה משולבת
15	השביעי באוקטובר 2023 "הרגשתי בסרט אימה. הרגשתי שאין מי שיגן עלינו".
18	סיוע הומניטרי ראשוני: הטיפול בתושבות.ים לאחר הטבח
21	שלב השיקום: חוסן מבוסס הפרטה וסיוע ממשלתי מוגבל ומפלה
22	חלק שלישי: קולות מקומיים
28	חלק רביעי: סיכום והמלצות - אופקים כמקרה בוחן
32	אחרית דבר: ארבעת החודשים האחרונים מינואר 2024 עד למאי 2024

תרמו לכתיבת הדו"ח (על פי סדר הא'ב'): שרי אהרוני, שלומית בנימין, מוטי גיגי, יעל חסון, יובל לבנת, סיגל נגר-רון, עמליה סער, מאיר עמור, נטע עמר-שיף, ארז צפדיה, אתי קונור-אטיאס, תהילה שרעבי.

צילום תמונת שער: ציור קיר של האמן ארד לוי, אופקים מאי 2024, קולקטיב מזרחי-אזרחי

תקציר

דו"ח זה הוא פרי עבודתם של שני ארגונים חברתיים: קולקטיב מזרחי-אזרחי ומרכז אדוה. הדו"ח נכתב בעקבות הטבח שהתבצע בעיר אופקים בשביעי באוקטובר 2023. כל כותבות וכותבי הדו"ח הן.ם חוקרות וחוקרים, שתחומי מומחיותם הוא חקר אוכלוסיות בשולי החברה בישראל. כותבי הדו"ח תיעדו מקרוב את מצבם הקשה של תושבות ותושבי אופקים בכלל, ושכונת מישור הגפן בפרט, בשלושת החודשים לאחר הטבח. הדו"ח מסכם את ממצאי התיעוד ומציע עקרונות לתיקון העוול כלפי האוכלוסייה שנפגעה ושיקום העיר בכללותה לאור ההפקרה המתמשכת מזה עשרות שנים. אולם, מטרתו של דוח זה היא רחבה יותר, וכפי שמציינת כותרתו 'אופקים היא מקרה בוחן להשפעת המלחמה על יישובי עוטף ישראל ואוכלוסיות מודרות. אנו מבקשות.ים להציע עקרונות למדיניות ציבורית בעת חירום המבטאים את מחויבות המדינה לאזרחיה החיים בשוליה הגיאוגרפיים, הכלכליים והחברתיים.

בדו"ח ארבעה חלקים: חלקו הראשון מציג מאפיינים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים של העיר ותושביה לפני השביעי באוקטובר. חלק שני מתאר את הפקרת תושבי אופקים מצד השלטון המרכזי ומצד העירייה ביום הטבח עצמו ובשלושת החודשים שלאחריו. החלק השלישי משמיע את קולות התושבים ומציג את מצוקותיהם בהיבטי חיים שונים. הפרק הרביעי מציג את המלצותינו לתיקון ההפקרה והעוול המתמשך כלפי תושבות ותושבי אופקים בכלל ונפגעי הטבח בפרט. בכלל זאת גם כאלה שאינם מוכרים כנפגעי פעולות איבה ואינם נכללים בתכנית השיקום של מינהלת תקומה. את המסמך אנו חותמים באחרית דבר, סיכום קצר ולא ממצה של הפעולות שננקטו בחודשים האחרונים, שמטרתן מתן מענה לכשלי הטיפול בחודשים הראשונים לאחר הטבח.

חלק ראשון: אופקים לפני השביעי באוקטובר- הפקרה מתמשכת

מיום הקמתה ב-1955 סבלה העיר אופקים מהזנחה מדינתית מתמשכת. הזנחה זו באה לידי ביטוי בתשתיות פיזיות לקויות, שוק עבודה מוגבל ומערכת חינוך באיכות ירודה. כתוצאה מכך מצבה הכלכלי והחברתי חלש והיא מדורגת על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה באשכול חברתי - כלכלי 3 (מתוך 10). 26% מתושבי היישוב נסמכים על שירותי הרווחה וביישוב שיעור גבוה של ילדים בעוני (36%). שיעורי ההשכלה התיכונית (54% בעלי תעודת בגרות) והאקדמית (15%) נמוכים מהממוצע הארצי והשכר הממוצע של שכירים נמוך באופן משמעותי מהממוצע הארצי (ועומד על כ-10,000 ש"ח ברוטו).

בעיר מעל 38 אלף תושבים, ובה שיעור גבוה של אוכלוסיית יוצאי ברה"מ לשעבר (17% מתושבי העיר), כמעט חציתם מעל גיל 65. שיעור החרדים בעיר גבוה מהממוצע הארצי (קרוב ל-30% לעומת הממוצע הארצי העומד על 11%), שיעור יוצאי אתיופיה גבוה מהממוצע הארצי (2.3% לעומת 1.7%) והאוכלוסייה הותיקה בעיקרה מזרחית. הרכב דמוגרפי זה הוא תוצאה של גידול משמעותי באוכלוסייה שחל בעיקר משנות ה-90 של המאה ה-20. אולם, גידול האוכלוסייה לא לווה בפיתוח תשתיות בהיקף המתחייב מגידול זה והתשתיות שפותחו הן באיכות נמוכה. להזנחה מדינתית זו הייתה השפעה על אירועי 7 באוקטובר. הבתים שנבנו לאכלס את האוכלוסייה החדשה בשנות ה-90, בייחוד בשכונת מישור הגפן, נבנו ללא מרחבים מוגנים דירתיים (ממ"ד). חלק ניכר מהנרצחים נטבחו בעודם בדרך למיגוניות שניצבו מחוץ לבתים. אחרים שהו שתי יממות בתוך בתים שחלונותיהם נופצו וללא מרחב מוגן מפני המרצחים ומפני הטילים מעזה. מעבר לכך, חלק ניכר מהבתים בשכונת מישור הגפן נבנו בסטנדרט נמוך באותה תנופת פיתוח, בהמשך נרכשו ע"י המדינה והועברו לחברות המשכונות לטובת "דיור ציבורי" (26%). אולם המבנים לא תחזקו כראוי לאורך השנים. במהלך הבניה המהירה לא תוכננו מרכזי מסחר ותעשייה. לכך יש שתי השלכות שליליות. ראשית, העדר מקומות עבודה ביישוב המאלצים את התושבים לעבוד מחוץ ליישוב. חלק ניכר מהתושבים עובדים ביישובי עוטף עזה ואיבדו את פרנסתם בעקבות אירועי השביעי באוקטובר. שנית, הרשות המקומית אינה ניזונה מארנונה של אזורי מסחר אלא נסמכת על ארנונה למגורים. כתוצאה מכך שאין לעיר מקורות הכנסה מארנונה למסחר ותעשייה היא נמצאת במצוקה תקציבית קבועה, שאיננה מאפשרת לתת מענה לאוכלוסייה המוחלשת בימים כתיקונם ובעתות משבר במיוחד. לפני השביעי באוקטובר לא הייתה בעיר כיתת כוננות (כפי שהיו ביישובים אחרים באזור) ולאחר מכן, במיוחד בתקופת הסיוע הראשוני, לא הצליחה הרשות לתת מענה למצוקות הכלכליות של התושבים ובהעדר מרכז חוסן יישובי, גם לא למצוקות הרגשיות.

חלק שני: אופקים מהשביעי באוקטובר - הפקרה משולבת

בשביעי באוקטובר נכנסה חוליית מחבלים מעזה לשכונת מישור הגפן. הקרבות בין תושבי השכונה והמשטרה לטרוריסטים נמשכו כמעט 24 שעות ובמהלכם נהרגו 26 אזרחיות, 5 אנשי משטרה ו-3 חיילים. מספר תושבי ותושבות העיר שנהרגו בכלל האירועים עומד על 48 (35 אזרחיות, 8 שוטרים ו-5 חיילים).

ירי הרקטות הפעיל את האזעקה ביישוב. בהעדר ממ"דים יצאו תושבי מישור הגפן למקלטים הציבוריים ונורו על ידי המרצחים. בהעדר כיתת כוננות יישובית יצאו אזרחים חמושים להגן על משפחותיהם יחד עם שוטרים. בשעה 10 בבוקר הם הצליחו להרוג את רוב המחבלים אולם שתי חוליות השתלטו על שני בתים: בית משפחת ביליה, שבה האב אריאל הצליח להבריח את משפחתו לגג לפני שנהרג, ובית משפחת אדרי. האירוע הסתיים לאחר 19 שעות עם חיסול המחבלים וחילוצם של רחל ודוד אדרי.

סיוע הומניטרי ראשוני: הטיפול בתושבים לאחר הטבח

בניגוד ליישובים אחרים בהם התקיים באותו יום טבח, הסיוע לאופקים לא מיהר להגיע. הרשות המקומית הכריזה על חזרה לשגרה בתשיעי באוקטובר. זאת, בטרם כוחות הביטחון הסירו את האיום בדבר הימצאות מחבלים ברחבי הדרום ובטרם נוקה המרחב הציבורי משרידי הטבח שהתקיים בו. לא הוצע לתושבים פינוי מסודר ורבים שבתיהם נפגעו מירי רקטות ומנשק קל (למשל, בתים שחלונותיהם נופצו) נאלצו למצוא לעצמם פתרונות מגורים. אזרחים רבים חששו לחייהם בימים שלאחר הטבח ולא זכו למענה בדמות פינוי או סיוע נפשי. רבים איבדו את מקורות פרנסתם ולא זכו למענה למצוקתם הכלכלית. הסיוע ניתן לחלק מהתושבים ללא שקיפות בקריטריונים, ללא יידוע הציבור בהליכים, ללא הנגשה לאוכלוסייה שאיננה דוברת עברית. לדברי תושבים רבים, מהסיוע נהנו בעיקר מקורבים לעובדי הרשות המקומית.

סוגיית אי-פינוי התושבים מלמדת יותר מכל על ההפקרה המתמשכת. אחרי המתקפה, בהוראת המדינה ובמימונה, פונו תושבי העוטף ותושבי שדרות לבתי מלון, אולם תושבי אופקים לא נכללו במתווה הפינוי. ב-12 באוקטובר החלה העירייה להוציא תושבים ל-3 "ימי התאווררות" שהוארכה אחר כך ל"שבוע הפגה". אולם, הקריטריונים להוצאת התושבים לא היו שקופים, לא פורסמה הודעה מסודרת לתושבים ולא נעשה תיעודף בהוצאת המשפחות שנפגעו ישירות מהאירועים. בעקבות קולות התושבים והחשיפה לעוצמת הטראומה התנדבו גורמי מקצוע ופעלו לגיוס תרומות ייעודיות שיאפשרו המשך שהיית התושבים במלונות ומתן סיוע הנפשי.

בשבועות ובחודשים הראשונים לאחר הטבח לא ניתן מענה לתלמידים שנותרו ללא מסגרת חינוכית. הונהגה הוראה מרחוק שאינה מתאימה לאוכלוסייה מוחלשת שנעדרת ציוד וידע בתחום המחשב ולעיתים נעדרות תשתית אינטרנטית. העדר מסגרת לתלמידים הוסיף על בידודם והחמיר את מצבם הנפשי הרעוע. הסיוע הנפשי לא היה מספק בשל העדר מערך חוסן בעיר ולא היה מענה מהיר ויעיל לתושבים הרבים שנזקקו לסיוע. הסיוע בשיקום הבתים ועזרה אל מול הבירוקרטיה המדינתית התעכב. משרדי עמיגור היו סגורים במשך שלושה שבועות לאחר הטבח ולא נתנו מענה לתושבים שבתיהם ניזוקו. אחרים הגרים

בבתים פרטיים התקשו בסבך הבירוקרטיה הישראלית. לא הונגש לתושבים מידע בדבר מיצוי זכויותיהם אלא באופן הדרגתי ובשלב מאוחר.

שלב השיקום: חוסן המבוסס על הפרטה וסיוע ממשלתי מוגבל ומפלה

תחילת השיקום נסמכה על תפיסת חוסן המבוססת על הפרטה לצד סיוע ממשלתי מוגבל ומפלה. כך פתיחת "בית קהילתי לצמיחה ולגבורה" בשכונת מישור הגפן, התבססה בעיקר על פילנתרופיה בשיתוף העירייה. רק בינואר-פברואר 2024 הוקם מרכז חוסן המופעל על ידי הקואליציה הישראלית לטראומה ופועל בשיתוף כלל הגורמים העירוניים. במישור אחריות המדינה, אופקים איננה נכללת בתכנית השיקום הממשלתי של הנגב המערבי במסגרת "מנהלת תקומה" שקמה בעקבות השביעי באוקטובר. הדרת אופקים כמו נתיבות, אשקלון ורהט ואף ישובים נוספים במועצות האזוריות מתבססת על תפיסת תיחום צבאית מיושנת של 7 ק"מ מרצועת עזה. אי אימוץ תפיסה אזרחית עדכנית מבטאת את המשך מדיניות ההפקרה ושעתוק אי-השוויון החברתי בין יישובים ואוכלוסיות ברחבי הנגב. במקביל, עד היום קיים קושי בהכרה בתושבי העיר שנפגעו באירועי השביעי באוקטובר כנפגעי פעולות איבה וזכאי המסלול המהיר על-ידי המוסד לביטוח לאומי, באופן שיוצר אבחנה פסולה ופוגענית.

חלק שלישי: קולות מקומיים

בשיחות שקיימנו עם תושבים רבים עלו מצוקות רבות. טראומה ואפיסת כוחות בעקבות שעות האימה, המראות והקולות בשביעי באוקטובר, שרידי הטבח בימים שלאחריו במרחב הציבורי, הימנעות מפינוי והעדר סיוע נפשי. בהמשך עלו קשיים כלכליים עקב איבוד מקורות פרנסה והעדר סיוע כלכלי. מדברי התושבים עולה היעדר טיפול נפשי מספק: רבים שפנו לקבל עזרה לא נענו, אחרים קיבלו סיוע מוגבל למספר פגישות מועט, לאחרים נקבעה פגישה ראשונית רק חודשים אחרי השביעי באוקטובר. מבחינת תנאי מגורים סובלים התושבים מהעדר מיגון בבתים. בנוסף הפכה שכונת מישור הגפן ל"שכונה תיירותית" בה תושבים מרגישים חשופים למבטים. התושבים הביעו תחושות של תלות ופחד: תושבים רבים חששו להביע ביקורת על התנהלות הרשות והמדינה פן יבולע להם. רמה נמוכה של ארגון מקומי-קהילתי מייצרת תחושה של בדידות ומחזקת את תלותם של התושבים ברשות המקומית.

חלק רביעי- סיכום והמלצות

הפקרתם של תושבי.ות אופקים בשביעי באוקטובר ובחודשים שאחריו לא מתרחשת בחלל ריק. ההפקרה היא המשך ישיר להזנחה מדינתית מתמשכת המאפיינת את המקום ודומים לו עוד מראשית הקמתו, וכשמו של הדו"ח מהווה "כרוניקה של הפקרה ידועה מראש". הדו"ח כולל מספר המלצות לתיקון העוול המתמשך במדיניות ההפקרה המשולבת, המדינתית והמקומית, המתייחסות להפקרת תושבות ותושבי אופקים כמקרה בוחן לכלל ישובי עוטף ישראל מכל המגזרים בחברה הישראלית, ואוכלוסיות מודרות ומחלשות במיוחד.

ביחס לאחריות המדינה:

1. אימוץ מדיניות חיזוק מידי ושוויוני של ישובי עוטף ישראל;
2. זניחה מיידית וחד משמעית של "כלל ה-7 ק"מ" והרחבת תחום סמכותה של מינהלת תקומה לכלל הערים והישובים שנפגעו בעקבות הטבח;
3. אימוץ גישה מכילה, מקיפה שאינה מפלה בהכרה של תושבים ותושבות כנפגעי פעולות איבה;
4. השקעת משאבים משמעותית בשירותי בריאות הנפש.

ביחס לאחריות הרשות המקומית:

1. הקמת מערך שיתופי למיפוי צרכים של כלל האוכלוסיה המקומית, בשיתוף עם נציגי השכונות ובראיה הרגישה להיבטים מגדריים;
2. מיסוד וחיזוק מרכזי הנגשה ומיצוי זכויות לתושבי.ות העיר;
3. הנגשה וריכוז מידע אמין, מהיר ומעודכן על מנעד שירותי הסיוע הציבורי בשגרה ובחירום ובאמצעי תקשורת (מדיה) מגוונים;
4. תגבור פעילויות העשרה, חוגים ופעילויות הפגה באופן פתוח ושוויוני לכלל אוכלוסיות העיר;
5. שיתוף התושבים והתושבות המקומיים בהחלטות הנוגעות להשאת המרחב הציבורי הפצוע ולניהול "תיירות המלחמה", שמירה וטיפול של אתרי הנצחה וזיכרון.

הקדמה: אופקים כמקרה בוחן בתקופת החירום הראשונית

הדו"ח עוסק בשלושת החודשים הראשונים לאחר הטבח במהלך מלחמת "חרבות ברזל", מהשביעי באוקטובר 2023 ועד ינואר 2024, תקופת סיוע החירום הראשונית. כפי שכותרת דוח זה מציינת וכפי שנבקש להראות לאורך המסמך כולו, בתקופה זו התרחשה כרוניקה של הפקרה ידועה מראש. הדו"ח נפתח בסקירה של מאפיינים דמוגרפיים של תושבי ותושבות אופקים ושל הפערים החברתיים-כלכליים בין אופקים לבין ישובים אחרים במדינה. בפרק השני מתוארת הפקרה כפולה של תושבי אופקים מצד השלטון המרכזי ומצד העירייה, ביום הטבח עצמו ובשבועות שלאחריו. הפקרה זו באה לידי ביטוי בהתעלמות ארוכה מהטראומה הנפשית של תושבים ותושבות שלא טופלו כראוי, מאובדן הפרנסה, מהיעדר מסגרות חינוכיות ועוד. הפרק השלישי מציג את קולותיהם של התושבים והתושבות עימם. שוחחנו בשבועות שלאחר הטבח ומנסה לזקק מתוך אותן שיחות את החוויות שעברו התושבות והתושבים ביום הטבח ובשבועות שלאחריו. אלה נוגעות למצוקות ולאופן הטיפול (או אי-הטיפול) בהן, למערכת היחסים בין התושבים ובין הרשויות, ועוד. את המסמך אנו מסיימים עם המלצות למדיניות תיקון ההפקרה המתמשכת של אופקים. אנו מקווים שהעקרונות הללו, המבטאים את מחויבות המדינה כלפי אזרחיה, יאומצו כחלק ממדיניות ציבורית קבועה לטיפול באזרחי המדינה בשעת חירום.

לאחר התקופה הנסקרת בדו"ח זה, חלו שינויים: הוקם באופקים מרכז חוסן במימון ממשלתי ועובה מערך הסיוע הנפשי; התחזקה עבודת השיקום בשכונת מישור-הגפן בסיוע ארגון הג'וינט; הוצעו סדנאות טיפוליות קבוצתיות וחולקו תלושי מזון (בכפוף להנחיות משרד הפנים); הורחבה באופן חלקי ההכרה בנפגעי פעולות איבה לתושבים שנכחו וחוו את הטבח; התקבל סיוע כספי ממשלתי; הוקצו תקציבים להנצחה ועוד. כאמור, הדו"ח המוצג בזאת אינו עוסק בשינויים אלה, אלא בתקופה שקדמה להם. עם זאת, נראה שחלק משמעותי מההפקרה שתואר להלן בדו"ח זה, הנמשכת מזה עשרות שנים, לא פגה חרף השינויים של החודשים האחרונים. יידרש מאמץ ממשלתי ועירוני משמעותי ומקיף יותר על מנת להביא צדק לתושבי ותושבות העיר "אופקים".

חלק ראשון: אופקים לפני השביעי באוקטובר - הפקרה מתמשכת

אופקים הוקמה ב-1955 בנגב המערבי כמרכז עירוני קטן שמטרתו לתת שירותים ליישובים הכפריים סביבו. המשפחות הראשונות שיושבו בה היו מיוצאי צפון-אפריקה והן נשלחו אליה בכפייה ושוכנו בפחונים¹. לאורך השנים גדלה אוכלוסיית אופקים ובשנת 1995 היא הוכרזה כעיר. מימיה הראשונים ועד היום סובלים תושבי אופקים מהפקרה מדינתית מתמשכת. הפקרה זו באה לידי ביטוי בתשתיות פיזיות לקיוות, שוק עבודה מוגבל ומערכת חינוך באיכות ירודה.

אוכלוסיית העיר

באוקטובר 2023, ערב המלחמה, מנתה אוכלוסיית אופקים 38.4 אלף תושבות ותושבים, רובם מזרחים², עם שיעור גבוה של חרדים ויוצאי ברה"מ לשעבר, שתי קבוצות שלהן ייצוג יתר בעיר בהשוואה לממוצע הארצי. בשנת 2021 שיעור החרדים בעיר עמד על-29.2% לעומת ממוצע ארצי של 11.8%³. חלקם של העולים בכלל והעולים מברה"מ לשעבר בפרט היה 16.9% מתושבות העיר בהשוואה ל-12.5% בכלל האוכלוסייה⁴, ושיעורם עולה באופן דרמטי בגיל המבוגר: יוצאי ברה"מ לשעבר מהווים כמעט מחצית (45%) מתושבי העיר בגיל 65 ומעלה, לעומת שיעור ממוצע ארצי של 18%⁵. שיעור יוצאי אתיופיה באופקים אף הוא גבוה מהממוצע הארצי ועומד על 2.3%⁶ לעומת חלקם באוכלוסייה העומד על 1.7%⁷.

הדירוג החברתי-כלכלי של אופקים ומגמות בהתפתחותה

אופקים מדורגת על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה באשכול חברתי כלכלי נמוך: אשכול 3 מתוך 10 (מאז משנת 2008). עם זאת, אזורי המגורים השונים בה נבדלים במאפייניהם החברתיים-כלכליים ודירוגם נע מאשכול 1 ועד אשכול 5. קצת יותר משליש (38%) מהתושבים מתגוררים באזורים סטטיסטיים

¹ כהן, אהרון. 2016. תולדות הקמתן של עיירות הפיתוח בנגב המערבי: שדרות, אופקים, נתיבות. ירושלים: הוצאה לאור ספריית בית אל

² נכון לתאריך 1.10.2023. מתוך: [אתר הביטוח הלאומי: סטטיסטיקה לפי יישובים: נתונים סטטיסטיים עבור אופקים](#).

³ הלמ"ס (2023) [אוכלוסייה ומרכיבי גידול ביישובים ובאזורים סטטיסטיים, 2014-2022](#). שנת 2021. לוח 12: חרדים ביישובים יהודיים, לפי מחוז ואזור סטטיסטי, סוף 2021

⁴ 'עולים': מי שהיגרו לישראל משנת 1990 ואילך מתוקף חוק השבות. מתוך: הלמ"ס, [קובץ רשויות מקומיות 2021: נתונים פיזיים ונתוני אוכלוסייה](#). בין השנים 2012-2021 ירד שיעור העולים בקרב תושבי.ות אופקים מ-23.4% ל-16.9%.

⁵ עולי ברה"מ לשעבר: מי שהיגרו מברה"מ לשעבר לישראל משנת 1990 ואילך מתוקף חוק השבות. מתוך: מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל (2022) [בני 65+ בישראל שנתון סטטיסטי לשנת 2022](#). לוח 1.26: עולים בני 65+ מברה"מ לשעבר ביישובים שגרים בהם לפחות 100 בני 65+ מברה"מ לשעבר, 2020.

⁶ תושבים ממוצא אתיופי - כולל ילידי אתיופיה ומי שאביהם נולד באתיופיה. עיבוד של מרכז אדוה לנתוני למ"ס. מתוך: הלמ"ס (2023) [אוכלוסייה ממוצא אתיופי ביישובים נבחרים, לפי גיל, סוף 2021](#); הלמ"ס, [קובץ רשויות מקומיות 2021: נתונים פיזיים ונתוני אוכלוסייה](#).

⁷ הלמ"ס (20 בנובמבר 2022) [האוכלוסייה ממוצא אתיופי בישראל - לקט נתונים לרגל חג הסיגד 2022](#)

שהשתייכו לאשכולות 1 עד 3 ו 62% באזורים סטטיסטיים שהשתייכו לאשכולות חברתיים-כלכליים בינוניים (4-5).⁸

אופקים היא עיר במגמת גדילה. הגידול השנתי הממוצע של אוכלוסיית העיר בעשור האחרון עמד על כ 3%,⁹ ועל כ-5% בשנה החולפת. משנת 2016, על רקע חתימת הסכם-גג בין רשות מקרקעי ישראל (רמ"י), עיריית אופקים והחברה הכלכלית אופקים ישנו גידול עקבי בבניית יחידות מגורים ושכונות חדשות.¹⁰ על פי סיקור תקשורתי מהעת האחרונה, רמ"י מקדמת תוכנית חדשה לבניית כ 7,400 יחידות דיור חדשות בשכונה חדשה "אפיקי נחל", בנוסף לשטחי ציבור, תעסוקה ומסחר. עם זאת, במקביל לגידול בבניה למגורים, פיתוח התשתיות והשירותים המוניציפליים, לרבות השקעה במרחבים ציבוריים החיוניים לפעילות הכלכלית, נותר מאחור. זאת, בין היתר, משום שחלק גדול מהשכונות שנוספו לעיר מאז ראשית שנות התשעים תוכננו ואושרו במסלולי תכנון עוקפים¹¹ הממוקדים בתוספת בניה למגורים ולא בנדל"ן מניב (מסחר, תעשייה ושירותים). נתונים על חיובי ארנונה מהשנים האחרונות מצביעים על מיעוט אזורי מסחר ותעשייה באופקים, שלהם חשיבות להרחבת היצע התעסוקה, לצמיחה כלכלית ולשיפור איכות החיים של כלל התושבים והתושבות. בשנת 2021, כ 71% מהכנסות הארנונה בעיר הגיעו ממשקי הבית, בעוד שההכנסות מארנונה שאינה למגורים עמדו על 29% בלבד, וזאת לעומת ממוצע ארצי של 37%.¹² שיעור זה מעיד על חוסנה התקציבי החלש של אופקים, בהשוואה לחוסן התקציבי הממוצע של רשויות מקומיות בישראל. משרד הפנים, המדרג את האיתנות הכלכלית של הרשויות המקומיות על בסיס תבחינים פיננסיים ותבחינים של מנהל תקין, מסווג את אופקים כ"רשות בתכנית המראה". תכנית המראה נועדה לסייע לרשות ליצור מקורות הכנסה נוספים, שיאפשרו להן לשפר את רמת השירותים המוניציפליים לתושביהן.¹³

⁸ עיבוד של מרכז אדוה לנתוני למ"ס. הדירוג הכלכלי-חברתי של האזורים הסטטיסטיים, מתוך: הלמ"ס (2023) [אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2019](#). לוח 12; [הלמ"ס \(2023\)](#), [לוח 9](#). אוכלוסייה ביישובים, לפי צורת יישוב, אזור סטטיסטי, מין וגיל, סוף 2022.

⁹ הנתונים נכונים לתקופה שבין השנים 2012-2021. עיבוד של מרכז אדוה לנתוני למ"ס. מתוך: [הלמ"ס, קובץ רשויות מקומיות, שנים שונות: נתונים פיזיים ונתוני אוכלוסייה](#).

¹⁰ אתר רמ"י (20.2.2017) [הסכם גג שנחתם באופקים ביום 20 בחודש פברואר 2017 בין רשות מקרקעי ישראל לבין עיריית אופקים לבין החברה הכלכלית אופקים](#). על פי נתוני הרשויות של הלמ"ס, בשנת 2020, נוספו לשטחה של אופקים כ-6 קמ"ר.

¹¹ הכלים העיקריים הם ול"ל – וועדות לבניה למגורים, ותמ"ל - הוועדה הארצית לתכנון ולבנייה של מתחמים מועדפים לדירור.
¹² עיבוד של מרכז אדוה לנתוני למ"ס. מתוך: הלמ"ס (2023) [הרשויות המקומיות בישראל – קובץ נתונים לעיבוד 2021](#)
¹³ מבקר המדינה (2022) [ניהול התקציב ברשויות המקומיות](#); מרכז המידע והמחקר של הכנסת (12 ביוני 2023) [נתוני רקע על רשויות מקומיות בנגב ובגליל](#). אופקים היא אחת מ 18 רשויות נוספות המצויות בקטגוריה של "תכנית המראה".

חינוך והשכלה גבוהה

בשנת הלימודים התשפ"ג (2022/23), למדו 10,878 תלמידים ותלמידות במערכת החינוך באופקים. קרוב למחציתם - 49% - למדו במסגרות חינוך שנמצאות תחת פיקוח חרדי, כ-29% למדו בחינוך הממלכתי, וכחמישית (22%) למדו בחינוך הממלכתי-דתי. שיעורי הזכאות לבגרות בעיר נמוכים ביחס לממוצע הארצי ומעטים מבוגרי המערכת החינוכית לומדים במוסדות להשכלה גבוהה. בשנת 2021, רק 54% מתלמידות ותלמידי יב' באופקים, שלמדו במוסדות שמגישים לבגרות,¹⁴ היו זכאים לתעודת בגרות בסיום לימודיהם - שיעור נמוך מהממוצע הארצי שעמד על 71.2%. פערים אלה מתחדדים כאשר בוחנים את הזכאות לתעודת בגרות שעומדת בדרישות הסף האוניברסיטאיות: רק 37% מתלמידי ותלמידות כיתות יב' באופקים השיגו תעודת בגרות כזאת, לעומת ממוצע ארצי של 59%. לפיכך אין זה מפתיע ששיעור המסיימים והמסיימות יב' באופקים שהגיעו למוסדות להשכלה גבוהה בתוך 8 שנים מסיום לימודיהם בתיכון היה נמוך משמעותית מהממוצע הארצי (23% ו 35%, בהתאמה, נכון לשנת 2022). בהקשר זה, משבר הקורונה פגע בתושבי אופקים באופן מיוחד: בעוד שהשיעור הארצי של כניסה להשכלה גבוהה נותר יציב יחסית בזמן המשבר, באופקים הוא ירד (מ-27% בשנת תש"פ ל-20% בשנת תשפ"א) וגם כשחזר לעלות בשנת היציאה מהמשבר, עדיין נותר נמוך.

בשנת תשפ"ב (2021/22) 15% בלבד מתושבות העיר בגילאי 35-55 היו בעלי ובעלות תואר אקדמי, בהשוואה לממוצע הארצי שעמד על 30%. רוב בעלי ובעלות התואר האקדמי למדו במכללות אקדמיות ובמכללות אקדמיות לחינוך, ולא באוניברסיטאות. בשנת 2022, רק 24% ממקבלי ומקבלות תואר ראשון בעיר היו בוגרי אוניברסיטאות. מחקר עדכני מלמד כי בעלות תארים אקדמיים מקרב האוכלוסייה המזרחית הוותיקה (דור שלישי באופקים) מתקשות למצוא משרה הולמת בשוק העבודה המקומי/הדרומי, היינו משרה תקנית המעניקה שכר הוגן ויציבות תעסוקתית.¹⁵

¹⁴ בשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23), 43.5% מהתלמידים בחטיבות העליונות שבפיקוח החרדי לומדים במוסדות שלא מגישים לבגרות. עיבוד של מרכז אדוה מתוך משרד החינוך, מנהל התקשוב ומערכות המידע, [מאגר "במבט רחב - מספרים על חינוך"](#)

¹⁵ נגר-רון, סיגל. 2022. מה שרואים מכאן לא רואים משם: מבט משולי שוק העבודה. *סוציולוגיה ישראלית* כג(2): 120-141; נגר-רון, סיגל. 2022. כתום זה האדום החדש: לאומיות דתית, אתניות ומגדר בשוק העבודה בדרום ישראל. *פוליטיקה* 32: 203-235.

תעסוקה ושכר, ממדי העוני, וביטחון סוציאלי

שוק העבודה בנגב בכלל ובערי הפיתוח בפרט הוא מוגבל, וזאת כתוצאה ממדיניות ממשלתית מתמשכת מימיה הראשונים של המדינה. הקמת אופקים, כמו ערי פיתוח נוספות בנגב, בלב המרחב הכפרי, נועדה לספק שירותים עירוניים וכוח אדם לעבודה בחקלאות. במקביל הוקמו בה בראשית שנות השישים מספר מצומצם של מפעלים עתירי עבודה.¹⁶ כל אלה חסמו את סיכויי המוביליות של התושבים.¹⁷ מציאות של שוק עבודה מעורער, שכר מינימום שאינו מאפשר מחייה סבירה וסכנה מתמדת של סגירת מפעלים ופיטורין, אפיינו את שוק העבודה באופקים מימיה הראשונים. מצב זה החמיר לאור הרפורמות הניאו-ליברליות שיושמו במשק הישראלי מאז אמצע שנות ה-80 של המאה העשרים.¹⁸ עם חתימתם של הסכמי סחר בינלאומיים הועבר הייצור המקומי למדינות זרות. בתקופה זו ממשלות ישראל דחקו את מדיניות הפיתוח וההשקעה בתשתיות מקומיות לטובת אידיאולוגית הצמיחה. את המונח "פיתוח" החליף המונח "פריפריה" – מושג נטול הבטחה המציע אחד משני פתרונות עיקריים: חיבור תחבורתי למרכז או ניסיונות למשיכת אוכלוסייה "חזקה" מהמרכז.¹⁹

עבודה תמורת שכר נמוך משכר המינימום ומהשכר הממוצע הארצי

הפער בין מרכז לפריפריה בהזדמנויות ובדפוס התעסוקה בא לידי ביטוי, בין השאר, בגובה השכר. בשנת 2021 השכר הממוצע באופקים, בקרב שכירים ועצמאים כאחד, היה נמוך משמעותית מהממוצע הארצי. שכירים השתכרו בממוצע 10,173 ש"ח לעומת ממוצע ארצי של 12,925 ש"ח, ואילו שכר העצמאים עמד על 8,887 ש"ח בממוצע לעומת ממוצע ארצי של 10,108 ש"ח.²⁰ מאפיינים נוספים אשר מחמירים את המצב הם העדר רצף תעסוקתי (כ-41% מהנשים ו-31% מהגברים השכירים בעיר עובדים פחות מ-12 חודשים בשנה),²¹ והעובדה שכשליש מהנשים השכירות משתכרות פחות משכר מינימום, וכמעט שלושה רבעים

¹⁶ בר-און, שני. (2013). אורגים קהילה: עובדים באופקים 1955-1981. ירושלים: מאגנס

¹⁷ Nagar-Ron, Sigal, 2014. "Rethinking Employment Opportunities in the Periphery: Employment Opportunities of Mizrahi Women in Low-Status Positions in a Southern Development Town", Hagar: International Social Studies Review 11(2): 38–59.

¹⁸ נגר-רון, סיגל. 2022. מה שרואים מכאן לא רואים משם: מבט משולי שוק העבודה. סוציולוגיה ישראלית כג(2): 120-141; נגר-רון, סיגל. 2022.

¹⁹ סבירסקי, שלמה, אתי קונור-אטיאס וירון הופמן-דישון. 2019. סיפוח דוחק פיתוח: שני מפעלי התיישבות, שני סדרי יום לאומיים. מרכז אדוה.

²⁰ אתר הביטוח הלאומי, [סטטיסטיקה לפי יישובים](#)

²¹ נכון לשנת 2019. מתוך: המוסד לביטוח לאומי (2021) [שכר והכנסה מעבודה לפי יישוב ומשתנים כלכליים שונים 2019](#). לוחות 22, 26 ו-27.

מכלל השכירים מרוויחים פחות מהמוצע הארצי. להשלמת התמונה אודות שוק העבודה והכנסות מעבודה בעיר, חשוב לקחת בחשבון גם את העבודה הלא מדווחת. ראיונות²² ומחקר גישוש ראשוני²³ מעלים שחלקו של שוק העבודה הבלתי-פורמאלי גדול יחסית, בעיקר בקהילה החרדית, והוא משמש כתוספת צדדית להכנסה הנמוכה משוק העבודה הפורמאלי. העובדה שאינו מתועד עומדת לרועץ במתן פיצויים על אובדן הכנסה בעקבות המלחמה.

תעסוקה במבט מגדרי

נשות אופקים מועסקות בשיעור גבוה מהמוצע הארצי, אך שכרן נמוך יותר. בשנת 2019 ל-87% מהנשים באופקים בגילאי 25-54 הייתה הכנסה מעבודה שכירה ו/או עצמאית. שיעור זה היה מעט גבוה ביחס לכלל הנשים והגברים בישראל באותם גילאים וביחס לגברים תושבי העיר,²⁴ בשל השיעור הגבוה של תושבים חרדים. בשנת 2021 נשים היו רוב של 53% מסך העובדות והעובדים באופקים - כאשר בקרב כלל העובדים בישראל שיעורן הגיע ל-50%.²⁵ בשנת 2021 ההכנסה הממוצעת מעבודה של נשים באופקים הגיעה ל-7,072 ש"ח בלבד והיתה שווה ל-65% מההכנסה הממוצעת של גברים באופקים, ל-77% מההכנסה הממוצעת של נשים בישראל (שעמדה על 9,215 ש"ח) ולמחצית השכר הממוצע הארצי של גברים (13,918 ש"ח). בעוד שבין השנים 2011-2019 פערי השכר בין גברים לנשים באופקים התרחבו מ-36% ל-38%, בשנת 2021 הצטמצמו פערי השכר המגדריים בקרב עובדות ועובדים באופקים כך שהכנסתן הממוצעת מעבודה של נשים תושבות אופקים היתה שווה ל-65% מההכנסה של גברים באופקים - בדומה לשיעור הכנסתן הממוצעת מעבודה של כלל הנשים בישראל מההכנסה של גברים (66%).²⁶

²² נגר-רון, סיגל. טרם פורסם.

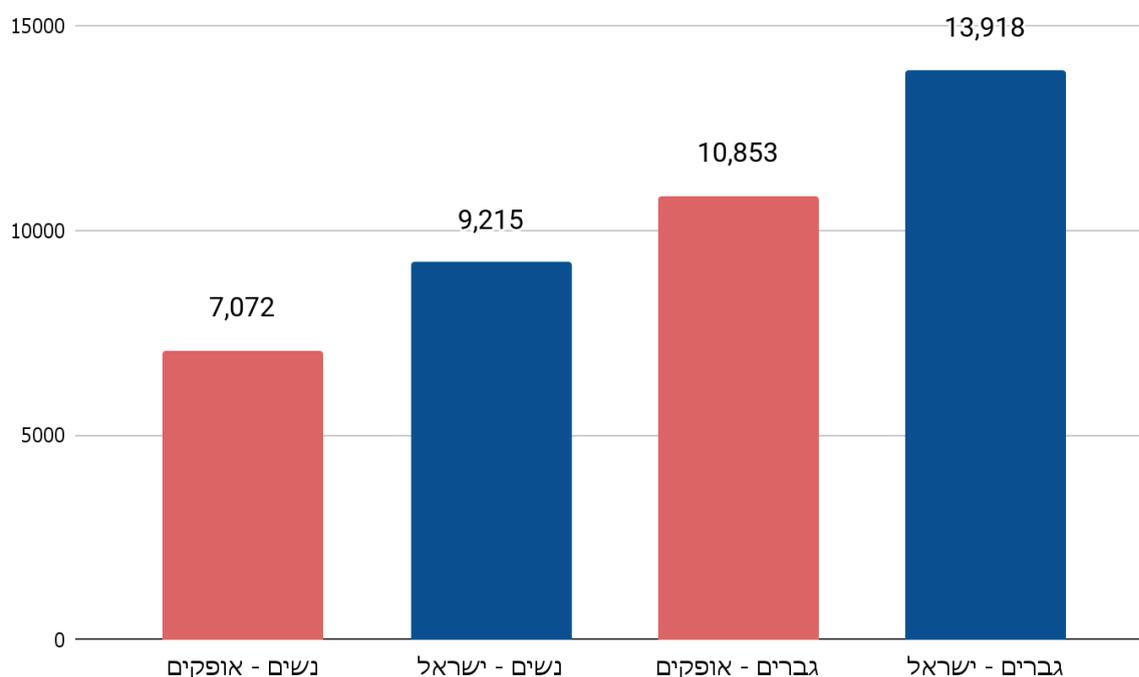
²³ צפדיה, ארז וכהנר, לי. טרם פורסם.

²⁴ הלמ"ס, [אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה](#), שנים שונות. לוח 1. ערך מדד חברתי-כלכלי (שנים שונות), דירוג ואשכול, והמשתנים המשמשים לחישוב המדד.

²⁵ עיבוד של מרכז אדוה, מתוך: הלמ"ס (2024) [הרשויות המקומיות בישראל – קובץ נתונים לעיבוד לשנת 2022](#).

²⁶ עיבוד של מרכז אדוה לנתוני למ"ס ובט"ל. מתוך: הלמ"ס, [הרשויות המקומיות בישראל – קובצי נתונים לעיבוד לשנים 2012, 2021 ו-2022](#).

תרשים 1 - הכנסה חודשית ממוצעת מעבודה (שכירים ועצמאים) של נשים וגברים תושבי אופקים, לעומת ההכנסה הממוצעת הארצית בשנת 2021, בש"ח, במחירים שוטפים.

מקור: הלמ"ס, הרשויות המקומיות בישראל – קובץ נתונים לניבוי 2022

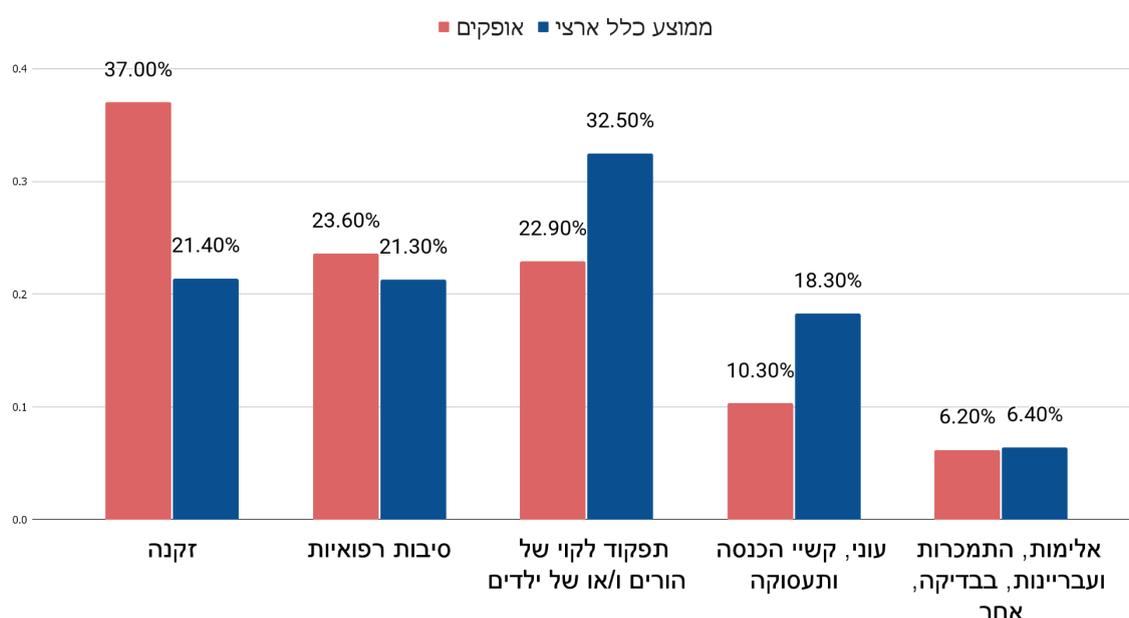
ממדי העוני וביטחון סוציאלי

ממדי העוני באופקים גבוהים בהשוואה לשיעור העוני הארצי. בשנת 2021 כרבע מהמשפחות באופקים חיו בעוני (26%) בהשוואה ל-21% מהמשפחות בישראל. שיעור העוני בקרב ילדים באופקים היה גבוה במיוחד ועמד על 36% לעומת 28% מכלל ילדי ישראל ומעל חמישית מהאזרחים והאזרחיות הוותיקים באופקים חיו בעוני (22% לעומת ממוצע ארצי של 18%). בנוסף, באופקים נרשמו שיעורים גבוהים של מקבלי קצבאות, רשומים בלשכות הרווחה ובעלי נזקקות מוגדרת (26% לעומת ממוצע ארצי של 20%). שיעור מקבלי הקצבאות להבטחת הכנסה מינימלית לקיום היה כפול מהממוצע הארצי (10% ו-5% בהתאמה, נכון לשנת 2019).²⁷ בעוד שהנזקקות הבולטת ביותר בקרב כלל הרשומים במחלקות לשירותים בישראל הייתה על רקע תפקוד לקוי של הורים ו/או של ילדים, הנזקקות הבולטת ביותר בקרב הרשומים

²⁷ אחוז בני 20 שמקבלים גמלה להבטחת הכנסה מהמוסד לביטוח לאומי ומהמשרד לשירותי דת (באמצעות משרד החינוך) בשנת 2019, כולל השלמת הכנסה בזו"ש, מתוך בני 20 ומעלה (גילי הזכאות). מבוסס על נתונים מנהליים שנמסרו ללמ"ס מהמוסד לביטוח לאומי ומשרד החינוך. מקור: הלמ"ס, [אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה](#), 2019. לוח 1. ערך מדד חברתי-כלכלי (2019), דירוג ואשכול, והמשתנים המשמשים לחישוב המדד.

במחלקות לשירותים חברתיים באופקים הייתה על רקע זקנה (37%). יתכן כי שיעור הנזקקות הגדול בקרב קשישים קשור לשיעור העולים הגבוה – עולים שהיגרו לישראל במהלך 30 השנים האחרונות, עבדו בעיסוקים בשכר נמוך, לא צברו חסכונות פנסיוניים ולא קיבלו הון או נכסים בירושה.

תרשים 2 – סוגי נזקקות על פי הרישום של המחלקות לשירותים חברתיים: אופקים לעומת ממוצע כלל ארצי, באחוזים מכלל בעלי הנזקקות המוגדרת, על בסיס ממוצע שנתי לשנים 2016-2020

מקור: הלמ"ס (2022) פרופיל בריאות-חברתי של היישובים בישראל 2014-2020. פרופיל בריאותי של מחוזות, נפות וישובים מעל 10,000 תושבים לפי קבוצות אוכלוסיה – 2014-2020

דיוור באופקים

אופקים מתאפיינת בשיעורים גבוהים של מגורים בדיוור ציבורי, ושיעורים נמוכים של בעלות על דירה – בייחוד בשכונות הוותיקות. בשנת 2020, אופקים נמצאה במקום הרביעי בין יישובי ישראל מבחינת שיעור מלאי הדיוור הציבורי. 12.8% מהדירות בעיר היו דירות דיוור ציבורי (1,136 דירות), חמישית מהדירות היו דירות בשכירות בשוק הפרטי, וכ-68% היו דירות מגורים בבעלות. תנופת הבנייה החדשה הביאה לעליה מתונה בשיעורי הבעלות בשכונות החדשות ובייחוד בשכונות רמת שקד ושפירא – שדורגו באשכול 5. אולם במרבית השכונות – בן גוריון, מישור הגפן, יוני, דדו, המשטרה והארזים – בהן מתגוררים מעל

מחצית מהתושבים (53%),²⁸ שיעורי הבעלות על דירה נותרו נמוכים משמעותית מהממוצע הארצי. שיעורי הדיור הציבורי גבוהים יחסית, בין השאר משום שהשכונות הוותיקות בעיר הוקמו כשכונות דיור ציבורי. לאורך השנים דיירים רכשו את דירותיהם, אך לא כל הדירות נרכשו. בשנות התשעים התוסף מלאי גדול של דירות ציבוריות בשכונות שהוקמו כדי לספק קורת גג ליוצאי ברה"מ ואתיופיה (ראו פירוט בהמשך על שכונת מישור הגפן).

שכונת מישור הגפן, תכנון, חברה וכלכלה

שכונת מישור הגפן היא השכונה המערבית ביותר בעיר, והיא שוכנת בסמוך למועצה אזורית מרחבים. היא תוכננה ונבנתה במחצית הראשונה של שנות התשעים במסגרת "חוק הליכי תכנון ובנייה (הוראת שעה), התש"ן 1990", או בשמו המוכר יותר - "חוק הוול"לים". הוראת שעה זו, שנחקקה על רקע משבר הדיור שליווה את גל העליה מברה"מ לשעבר, איפשרה תכנון ובנייה בהליך מקוצר בידי ועדות לבנייה למגורים (ול"לים). תוכנית במ 23/1, של מישור הגפן כללה שכונה בת 780 יח' דיור (שהורחבו בתוכנית נוספת ל-1370 יח' דיור) על שטח של כ 300 דונם (ובהמשך 400 דונם). רוב השכונה נבנתה בבנייה רוויה של כ-4 קומות, למעט חלקה הצפוני צמוד הקרקע. מלכתחילה, תוכניות השכונה ובעקבותיהן הבנייה היו חסרות מוסדות ציבוריים חיוניים, לרבות מוסדות חינוך, תרבות, דת ועוד, והתאפיינו במחסור בשטחי מסחר ועסקים. חסרון זה היה המחיר שגבתה ההוראה לתכנן ולבנות מהר ורגולציה רופפת על הקבלנים שנתפסה כהכרחית לזירוז הבנייה. דבר אחד לא נעדר מהתוכניות - מקלטים ציבוריים. במשך השנים המקלטים הללו הוגדרו כ"מקלטים דו-שימושיים" והיוו אכסניה למוסדות הציבור והתרבות החסרים בשכונה. המקלטים שימשו גני ילדים, סניפי תנועות נוער, מועדוניות ואפילו בתי כנסת.²⁹ מרביתם מוקפים בגדר או שער נעול וסגורים לשימוש ציבורי יומיומי.

²⁸ עיבוד של מרכז אדוה לנתוני למ"ס. הדירוג הכלכלי-חברתי של האזורים הסטטיסטיים, מתוך: הלמ"ס (2023) [אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2019](#). לוח 12; הלמ"ס (2023), [לוח 9](#). אוכלוסייה ביישובים, לפי צורת יישוב, אזור סטטיסטי, מין וגיל, סוף 2022.

²⁹ רשימת מקלטים דו-שימושיים לשעת חירום באופקים: [/https://www.ofaqim.muni.il/%D7%92%D7%9B%D7%99%D7%92%D7%9B%D7%99](https://www.ofaqim.muni.il/%D7%92%D7%9B%D7%99%D7%92%D7%9B%D7%99)

המיצוב החברתי-כלכלי של שכונת מישור הגפן

מיום היווסדה, שכונת מישור הגפן התאפיינה באוכלוסייה פגיעה: לפי נתוני מפקד האוכלוסין 1995, הגיל הממוצע של תושביה (37) היה נמוך בהשוואה לשכונות האחרות בעיר (42), שיעור משקי הבית שבראשם לפחות אדם אחד/ת בעל השכלה גבוהה (4.7%), היה נמוך משמעותית בהשוואה לשתי השכונות החדשות האחרות שהוקמו באותה תקופה-שכונת הרי"ף (שכונת בנה ביתך) ושכונת שפירא. ההכנסה הממוצעת למשק בית הייתה נמוכה מההכנסה הממוצעת באופקים ועמדה על 3,700 ש"ח לעומת 4,020 ש"ח, שיעור נמוך משמעותית מהממוצע בישראל באותו הזמן. בהדרגה התמלאה השכונה באוכלוסייה מבוגרת של מהגרים מבר"מ לשעבר. כתוצאה מכך, בין השנים 1993-1998 נרשם גידול של כ-1,000% (פי 11) במספר התושבים מקבלי שירותי רווחה מן העיריה.

כיום גרים בשכונה 5,246 תושבים ותושבות, והפרופיל החברתי-כלכלי נותר נמוך בהשוואה לנתונים הארציים. שיעור בעלי ההשכלה האקדמית בגילאי 27-54 עומד על 17%, חצי מהממוצע הארצי. כ-43% מהתושבים והתושבות המועסקים משתכרים פחות משכר המינימום, ו-16% מהם מקבלים קצבת הבטחת או השלמת הכנסה, פי 3 מהממוצע הארצי. ההכנסה החודשית הממוצעת לנפש היא 5,177 ש"ח – כ-1,000 ש"ח פחות מהממוצע הארצי, אך כ-10% מעל הממוצע בעיר. סיכום הנתונים החברתיים-כלכליים לשנת 2019 ממקם את השכונה באשכול 4 בדירוג החברתי-כלכלי (מתוך 10, כאשר 1 הוא הנמוך ביותר), בעוד שדירוגה הכללי של אופקים היה בשנה זו 3. כלומר, מצבן החברתי-כלכלי של תושבי ותושבות מישור הגפן טוב מעט יותר ביחס לכלל העיר.

שיווק ותכנון לקוי של דירות למגורים

שיווק הדירות בשכונה החדשה נתקל בקשיים מראשית הדרך. משרד הבינוי והשיכון התחייב לרכוש מהקבלנים דירות שמכירתן תיכשל. נתעכב רגע בנקודה זו, כי ביחד עם התכנון הלקוי, יש לה השלכות על הביטחון האנושי בשכונה עד ימינו. במישור הגפן, כמו בשכונות רבות אחרות שתוכננו בידי הול"לים בעיקר בערי פיתוח, הקבלנים קיבלו רשת ביטחון לפיה משרד השיכון והבינוי ירכוש מהם את כל הדירות שלא נמכרו. אין הסדר טוב מזה כדי לגרום לקבלנים לבנות בסטנדרט נמוך, וכך אכן נבנתה מישור הגפן. את הדירות שרכש משרד הבינוי והשיכון קיבלה לניהול חברת עמיגור, שמסרה את הדירות לזכאים לדירור ציבורי, בעיקר מקרב העולים. זכאותם הותנתה בגיל מבוגר (מעל 75), נכות או חולי, בעוד שהזכאות של הוותיקים הותנתה בתנאים נוקשים ובהמתנה ממושכת. במקביל, 147 מהדירות הציבוריות בשכונה הוקצו

להקמה ותפעול מוסד דיור מוגן לקשישים עולים חדשים, "הגפן" שמו. כיום הוא מנוהל בידי משרד הבינוי והשיכון.

על פי מפקד האוכלוסין והדיור שנערך בשנת 1995, אוכלוסיית השכונה התפלגה באופן הבא: 61% יוצאי ברית המועצות לשעבר שקצת יותר ממחציתם גרו בדיור ציבורי, 7% יוצאי אתיופיה, ו-32% ותיקים, רובן משפחות צעירות תושבי העיר, שרק חלקן הקטן התגוררו בדיור ציבורי.³⁰ מבחינת אופי הדירות, ב-1995, כרבע ממשקי הבית (26%) בשכונה גרו בדיור ציבורי ו-62% בבעלות פרטית. חלוקה זו נותרה זהה גם בחלוף למעלה משני עשורים. בשנת 2022 שיעור התושבים שגרו בבעלות פרטית בשכונה לא השתנה ועמד על שיעור זהה של 62%, שיעור נמוך הן מהממוצע באופקים (68%) והן מהממוצע הארצי (71%).³¹

³⁰ במחצית השנייה של שנות התשעים נעשו ניסיונות להוציא את יוצאיי אתיופיה מהשכונה ומהעיר, בטענה שמצאי מקומות העבודה בעיר מוגבל, ולכן, כדאי לדרבן מעבר של הקהילה האתיופית אל ערים במרכז הארץ.

³¹ הלמ"ס (2023) [בעלות על דירה, 2022-2013](#). לוח דירות למגורים ודירות בשכירות לפי יישוב, ואחוז הדירות בשכירות לפי אזורים סטטיסטיים. עיבוד שמבוסס על נתונים מנהליים שמקורם במרשם הדירות והמבנים (נתוני ארנונה).

חלק שני: אופקים לאחר השביעי באוקטובר - הפקרה משולבת

השביעי באוקטובר 2023: "הרגשתי בסרט אימה. הרגשתי שאין מי שיגן עלינו".³²

בשעה שש ושלושים בשבת הארורה של השביעי באוקטובר החלו מטחי טילים בלתי פוסקים ובמקביל התרחשה חדירה של אלפי מחבלים מעזה לדרום ישראל. החדירה לעיר אופקים והקרבות בה החלו בסביבות השעה רבע לשבע בבוקר, כשמחבלים נכנסו לעיר בשני כלי רכב כשהם לבושים באפודים ובגדי צבא, וחמושים ברובים, מאות רימוני יד, עשרות רקטות RPG, מטעני חבלה ומוקשים, בכוונה להשתלט על העיר. הרכבים נכנסו מהכניסה המערבית לעיר ומשם המשיכו לשכונת מישור הגפן. הקרבות נמשכו קצת פחות מ-24 שעות. במהלך הקרבות בעיר אופקים ב-7 באוקטובר נרצחו ונהרגו 34 אנשים, רובם אזרחים/יות (1 מתנדב מד"א, 5 אנשי משטרה ו-3 חיילים).³³ מספר תושבי העיר שנרצחו ונהרגו, כולל באירועים אחרים של המתקפה באזור, עומד על 48 איש (35 אזרחים, 8 שוטרים ו-5 חיילים). 33 מהם גברים ו-15 מהם נשים.³⁴ תשעה מתושבי העיר אופקים נרצחו באוטובוס של גימלאים, כולם יוצאי בריה"מ, אשר יצאו באותו בוקר לטיול מחוץ לעיר. 3 מההרוגים היו יוצאי אתיופיה. הצעיר ביותר מבין ההרוגים והנרצחים מהעיר היה לידור מקייס (19) שנהרג במעבר ארז, והמבוגרת ביותר היתה אמה פוליאקוב (86). ייתכן שהסיבה שבגללה לא נרצחו ילדים צעירים בעיר אופקים קשורה לכך שגברים, שהיו חמושים מתוקף היותם חיילים או שוטרים, יצאו להגן על משפחותיהם באופן ספונטני ונלחמו עם המחבלים ברחובות העיר.

הפרופיל הדמוגרפי של הנרצחים מאופקים בשביעי באוקטובר משקף את המציאות החברתית בעיר בכלל ובשכונת מישור הגפן בפרט. הוא מלמד על ייצוג יתר של עולים/ות מבריה"מ (כמעט 50% מהנרצחים/ות), מבוגרים/ות (כשליש מהנרצחים היו מעל גיל 60) וגברים מזרחים בעלי רקע בטחוני-צבאי.

³² <https://news.walla.co.il/item/3614518>

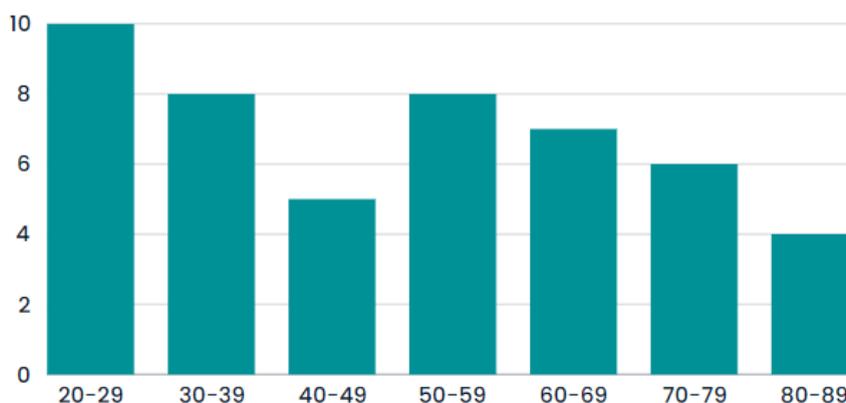
³³ הנתונים מבוססים על טבלת המפה "מקום מותם של 1176 הנרצחים והנופלים במתקפת חמאס על ישראל בין 7-9.10.2023", פרויקט של שגיא אור ויובל הרפז (01 יוני 2024)

https://yuval-harpaz.github.io/alarms/oct_7_9.html

³⁴ רשימת החללים מאופקים, אתר עיריית אופקים:

<https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:ap:9cd41896-b0fa-4bbc-8f65-5e5a6d221520>

תרשים 3 - הנרצחים באופקים לפי קבוצות גיל

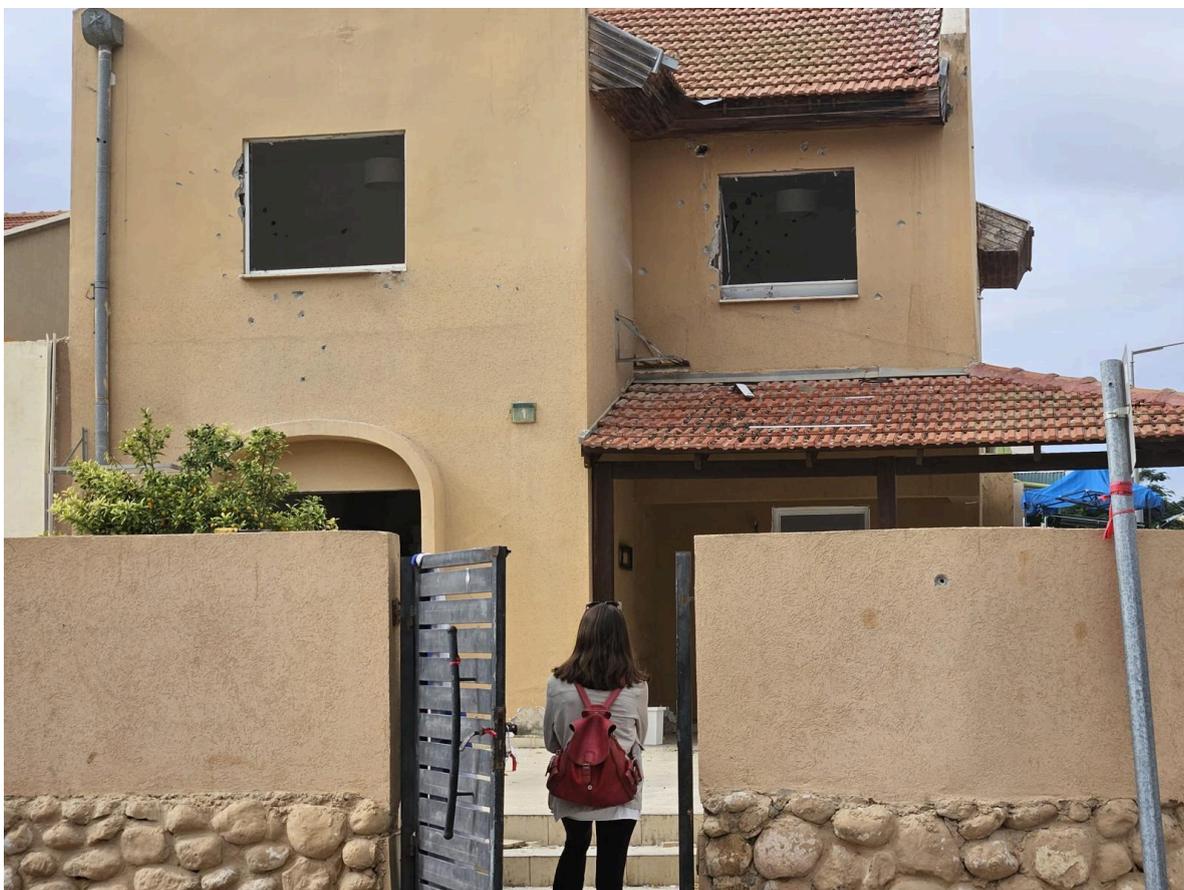

דפוסי ההרג והפגיעה בתושבי אופקים משקפים את תבנית ההפקרה המתמשכת שתוארה בחלקו הקודם של המסמך. כאמור לעיל, רוב הבתים בשכונת מישור הגפן הם שיכונים ישנים ודירות המנוהלות על ידי חברת עמיגור **ואין בהם מרחבים מוגנים דירתיים (ממ"דים)**.³⁵ כשהחלו האזעקות יצאו תושבי השכונה אל המקלטים הציבוריים ונורו בדרכם לתפוס מחסה. כאשר הבינו שמדובר בחדירת מחבלים, יצאו תושבים שהיה ברשותם נשק, רובם גברים – שוטרים, לוחמי ימ"מ, וחיילים בחופשה – להילחם במקורות הירי. הם ניהלו קרב עם מחבלים ברחוב הגורן וסביבתו, ומנעו מהם להתקדם לשכונות מגורים נוספות ולהשתלט על תחנת המשטרה בעיר, כפי שקרה בעיר שדרות. למשל, בגן הידידות ליד רחוב הגורן נרצחו רואי גורי, חייל בחופשה (21) ואחיו אריאל גורי (30) שיצאו מביתם כדי להילחם במחבלים שירו לכל עבר. יפתח (66) ומריה (61) יאחנגילוב ויורי (76) ורוזה (81) ידגרוב נרצחו לפני שהצליחו להגיע למרחב מוגן. מארק ידגרוב, שהיה עד לרצח הוריו, תיאר את האירוע כך:

"אחד מהשכנים יצא מהחלון וצעק להם למה הם עושים רעש בשעה מוקדמת, הוא לא הבין שאלו מחבלים. באותו רגע הוא קיבל צרור ונהרג. לאחר מכן הם הרגו גם את אשתו שיצאה לחלון וצעקה. אחרי דקה היתה עוד אזעקה והשכנים רצו למקלט. המחבלים חיכו לכולם בחדר המדרגות וירו בכל מי שהגיע למקלט. לאחר מכן המחבלים זזו משם למקום אחר, והשכנים ביקשו ממני לעזור להם לפתוח את המקלט לאחר שכנראה הוא היה נעול. הגעתי למקלט והצלחנו לפתוח אותו. כשהוא נפתח, רציתי לחזור ולקחת את אבא ואמא שלי למקלט כדי להגן

³⁵ נכון לשנת 2021 בכ-92% מדירות הציבורי הציבורי בישראל לא היה ממ"ד. ראו: הופמן דיסון, ירון ומקס גרוברמן. 2023. מיגון בתנאי שוק: הפקרת המיגון בדירות המגורים בישראל למדיניות "השוק הפרטי". תל אביב: מרכז אדווה.

עליהם למרות שידעתי שמדובר בסכנת חיים כי בחוץ עמדו המחבלים וירו בכלום. כשרצתי לכיוונם, ראיתי שהם עומדים בחוץ והמחבלים בדיוק הגיעו אליהם וירו בהם".³⁶

הבית של רחל אדרי, אופקים נובמבר 2023, קולקטיב מזרחי-אזרחי

בשונה משדרות, בה הוקמה כיתת כוננות מיד לאחר מבצע צוק איתן,³⁷ באופקים לא הוקמה יחידה כזו. בהעדר כיתת כוננות, נאלצו תושבים מקומיים, בסיוע כוחות משטרה, לצאת ולהגן על משפחותיהם. שלוש שעות לאחר שנכנסו לעיר, בסביבות השעה 10 בבוקר, נהרגו מרבית המחבלים למעט שתי חוליות שהתבצרו בבתים. חוליה אחת נכנסה לביתו של תושב השכונה אריאל ביליה שהצליח להבריח את משפחתו לגג לפני שנהרג. משם עברה חוליית המחבלים והתבצרה ביחידת דיור ריקה ברחוב החיטה עד

³⁶<https://bucharim.com/%D7%92%D7%91%D7%95%D7%A8%D7%94-%D7%91%D7%A2%D7%AA-%D7%9E%D7%9C%D7%97%D7%9E%D7%94/>

³⁷ קרוב, 9/12/2014, ערוץ 7

שחוסלה בקרב על ידי שוטרים. חוליה אחרת של חמישה מחבלים השתלטה על בית משפחת אדרי ברחוב התמר ולקחה אותם כבני ערובה. בין חברי כוח המשטרה שהגיע למקום על מנת לחלץ את הזוג אדרי היה גם בנם, אשר הכיר היטב את מבנה הבית. לאחר כ-18 שעות, שבמהלכן ניהלה יחידת המשא ומתן של משטרת ישראל משא ומתן עם המחבלים, שוחררו בני הזוג על ידי הימ"מ.

שבוע לאחר הטבח, ב 31.10.2023 הוחלט להקים כיתת כוננות בעיר ונערך טקס הקמה בהשתתפות השר לביטחון פנים ושר הנגב, הגליל והחוסן הלאומי.³⁸

העדר כיתת כוננות בעיר, היעדר מיגון בבתים בשכונת מישור הגפן, סגירה ונעילה של מקלטים ציבוריים בפני הציבורי- כל אלו מבטאים מציאות של הפקרה משולבת ומתמשכת. לכך ניתן לצרף גם את **היעדרה של מערכת התרעה אפקטיבית.** מתקפת השביעי באוקטובר אירעה ביום שבת, בהפתעה גמורה. תושבי העיר למדו על המתקפה באמצעות אזעקות. המידע על חדירת המחבלים הועבר בתקשורת וברשתות החברתיות. ואולם מאחר ורבים מבני העיר שומרי שבת, הם לא היו חשופים למידע זה. מערכת כריזה עירונית שיכולה היתה להתריע על חדירת המחבלים לא הופעלה והתוצאה היתה שמי שלא היו חשופים לתקשורת לא קיבלו מידע על המצב ואף לא הדרכה להתגוננות בזמן אמת.

סיוע הומניטרי ראשוני: הטיפול בתושבות. ים לאחר הטבח

"פעם אמרו בבחירות שאנשים שקופים והיום אני מבין את המילה, לא רואים אותנו".³⁹

באופקים, בהבדל בולט מיישובים אחרים בעוטף עזה, הסיוע ההומניטרי הראשוני שהשכונה היתה זקוקה לו לא מיהר להגיע ולא הותאם לצרכי התושבים. בהעדר מרכז חוסן מסודר, נקטה עיריית אופקים גישה של "חזרה לשגרה" אשר הטילה באופן מעשי את האחריות לסיוע ראשוני על תושבים, מתנדבים/ות והתארגנויות ספונטניות. ב-9 באוקטובר, יומיים לאחר השבת השחורה, הכריז ראש העיר יצחק דנינו שגדוד של צה"ל נכנס לשמור על אופקים וציין כי העירייה קיבלה מעל ל-1,000 פניות של תושבים שדיווחו על הימצאות מחבלים בחצר ביתם. הפניות תוארו כ"קריאות שווא" ולתושבים נמסר כי אופקים

³⁸ עזרא, 31/10/23, אתר סרוגים

³⁹

היא עיר בטוחה.⁴⁰ ריבוי הפניות בלילה שבין ה-8 ל-9 באוקטובר מלמד על החרדה הרבה, חוסר הוודאות והצורך המידי של תושבים במידע מסודר וברור.

למרות הפגיעות הקשות והישירות שספגו תושבי שכונת מישור הגפן, בימים הראשונים שלאחר הטבח לא הוצע לתושבי השכונה פינוי, ולו זמני. בביקור שערכנו בשכונה ב-29 באוקטובר 2023 ניתן היה עדיין להבחין כי **המרחב הציבורי מצולק**: סימני דם על מדרכות שלא נשטפו, ריח חזק של בשר מרקיב מהבתים שנפגעו ומכוניות מרוססות כדורים שטרם פונו. על פי עדויות תושבי השכונה שנשאלו בה בלית ברירה, ב-8 באוקטובר סומנו רק 4 רחובות בעיר שבהם התמקד הטיפול ההומניטרי הראשוני. תושבים מרחובות סמוכים דיווחו שהעירייה לא היתה עמם בקשר רציף ולא סיפקה מידע נגיש או סיוע בכל הנוגע לאובדן זמני או קבוע של מקומות עבודה וכן בדבר זכויות ומענים שונים למצוקות. בשלושת החודשים הראשונים לאחר מתקפת השביעי באוקטובר גם הטיפול הנפשי שהוצע לתושבים היה חלקי מאוד וכמעט לא כלל מידע על סיוע וטיפול בשפה הרוסית,⁴¹ או מידע ברור בנוגע לקריטריונים המזכים בקבלת טיפול. מתחילת אירועי השביעי באוקטובר ועד לפרסום המסמך הנוכחי, ניתן לראות כי עיריית אופקים נוטה להסיר מעצמה אחריות לכשלים בהענקת סיוע הומניטרי ראשוני לתושבים ולהטיל אותה על רשויות המדינה. לטענת העירייה, מדיניות ההכרה הסלקטיבית של המדינה שיצרה קריטריונים לפיצויים ופינוי של רחובות מסוימים בלבד בעיר יצרה "מצב אבסורדי" שבו המדינה על משרדיה השונים "לא מכירה באסון שקרה לנו".⁴²

סוגיית ה**יעדר הפינוי** חושפת את הכשלים הראשוניים בטיפול בתושבי אופקים ואת הכשל המשולב של המדינה והעירייה גם יחד. בעוד שימים ספורים אחרי המתקפה החלו תושבי עוטף עזה כולו, כולל שדרות, וכן תושבי צפון המדינה, להתפנות לבתי מלון בהוראת המדינה ובמימונה, תושבי אופקים לא נכללו במתווה הפינוי כלל. חלק קטן מתושבי השכונה, שיכלו להרשות זאת לעצמם, התפנו על חשבונם, בין אם לבתי מלון או לקרובי משפחה, אך הרוב נותרו בבתיהם. כמו כן, אנשים שמקום עבודתם נותר על כנו חזרו לעבוד. תיפקודם היה לקוי. חזרתם לעבודה נבעה מהצורך ומההרגשה שאין להם ברירה, כי הם חייבים לפרנס את המשפחה. ב-12 באוקטובר העירייה החלה להוציא תושבים לשלושה ימי "התרעננות" במלונות ים המלח ואילת, ולאחר ביקורת ציבורית האריכה העירייה את "ההפגה" לשבוע. ל"הפגות" אלו הוצאו מאות תושבים, אך יוזמה זו הייתה חלקית ביותר ונעשתה בצורה בירוקרטית לא יעילה, לא ברורה וללא שקיפות. רבים מהתושבים לא ידעו כלל על האפשרות לצאת ל"הפגה". כמו כן, התברר שהפינוי נעשה

⁴⁰ <https://www.tiktok.com/@itzik.danino/video/7287929891830418690>

⁴¹ <https://www.davar1.co.il/462187/>

⁴² ראו פרוקטול הדיון בכנסת ב-11 למרץ 2024.

בצורה סלקטיבית. אלה שיצאו להפגה לא היו בהכרח משפחות אשר התגוררו בסמוך לקרבות במישור הגפן. לעומת זאת תושבים/ות אשר חזו באירועים האלימים לא קיבלו אפשרות לצאת. חשוב לציין כי במהלך ההפגה, ובהתערבות גורמי מקצוע מתנדבים שנחשפו לעוצמת הטראומה⁴³ אשר גייסו תרומות ייעודיות אד-הוק, השוהים במלון בים המלח קיבלו הארכה ונשארו שבועיים. במהלך חג החנוכה (שהחל ב-7 בדצמבר 2023), ביוזמת אותם גורמים ותורמים פרטיים, יצא מחזור נוסף משכונת מישור הגפן הותיקה להפגה.

לחזרה המהירה לשגרה, בנימוק ש"אופקים היא עיר בטוחה", היו השלכות בעייתיות על תושבי מישור הגפן, אשר לא יכלו לעזוב את בתיהם באופן עצמאי. להשלכות אלו אנו מתייחסים כאל ביטוי של הפקרה משולבת. עיריית אופקים לא הצליחה לדאוג למסגרות חינוך מסודרות לילדים גם כחודשיים לאחר הטבח. החזרה ללימודים היא דוגמא להפקרה. בהיעדר מבני חינוך ממוגנים נאלצו חלק מהילדים להגיע לבתי ספר רחוקים מביתם. שינוי זה גרם למתח ולחץ בפני עצמו ועורר בעיות בשל העובדה שלהורים רבים משכונת מישור הגפן אין רכב להסיע בו את ילדיהם. במקביל, הניסיון לקיים למידה מרחוק נתקל בקשיים מסיבות שונות: בשל שיבושים שיצר הצבא קליטת האינטרנט לא הייתה סדירה, לתושבים רבים בשכונה אין מחשב בבית או אין מספיק מחשבים ללמידה במקביל של מספר ילדים. בנוסף, חלק מההורים בעלי אוריינות טכנולוגית נמוכה וכמובן – בשל מצב נפשי רעוע בעקבות האירועים, לרבים מההורים והילדים לא הייתה פניות רגשית ללמידה בכלל, וללמידה מרחוק בפרט. למעשה, דווקא בשל הטראומה, היה חשוב לייצר לילדים שגרת לימודים מוכרת ולא לבודד אותם בבתי ספר חסרי שקט במערכת לימודית מקוונת. במילים אחרות, משמעות ההתעקשות להשאיר את התושבים בבתיהם ולקיים שגרת חירום בהעדר תמיכה ראויה גרמה להפקרה מכופלת שבה משפחות פצועות נפשית נותרו בתוך סביבה שעברה טבח קשה מאוד בלי מעטפת תומכת, לימודית או אחרת.

היבט אחר של ההפקרה המשולבת נבע מכך שהעירייה לא הפעילה מערך חוסן מסודר ולא סיפקה **טיפול סוציאלי ונפשי** מותאם. מחלקת הרווחה בעירייה, אשר משפחות רבות בשכונה מוכרות לה ונתמכות על-ידה, החלה להגיע לשכונה בעזרת עובדות.ים סוציאליות.ים כדי להבין כיצד ניתן לעזור. אך הסיוע הוגבל בתחילה רק למשפחות שנפגעו בנפש וברכוש (מעגל הנפגעים הראשוני). לתחושת התושבות.ים, זו הייתה טיפה בים, שלא הפיגה את תחושת הבדידות והנטישה שלהן ולא סיפקה מענה לתחושת חוסר הביטחון והחרדה של כלל תושבי השכונה מפני ההשלכות הקיומיות והכלכליות של ההתקפה. למשל

⁴³<https://www.ynet.co.il/news/article/yokra13650493>

וגם

<https://www.haaretz.co.il/opinions/2023-11-20/ty-article-opinion/.premium/0000018b-ed8b-d36e-a3cb-fddf5a960000>

בביקורנו בשכונת מישור הגפן גילינו שמשרדי עמיגור, המספקים שירותים לדיירי הדיור הציבורי, היו סגורים במשך שלושה שבועות לפחות לאחר השבת השחורה. העדר מעטפת תמיכה נבעה מכך שעד השביעי באוקטובר, אופקים היתה תחת אחריות של מרכז חוסן אזורי במועצה האזורית מרחבים שנתן מענה מקצועי לתושבי מרחבים, אופקים ונתיבות. באופקים עצמה פעל מרכז חוסן קהילתי מרשים, שהופעל על ידי נשים מבוגרות כחלק מפעילות התנדבותית-אזרחית. תקציב העמותה המפעילה מרכז חוסן זו, עמותת "חוסן-קהילתי אופקים", עמד בשנת 2022 על כ-70,000 ש"ח ורובו הגיע מתרומות מקומיות.⁴⁴ כך, ברגע האמת לא היו משאבים מקצועיים מספקים להציע תמיכה לתושבי אופקים בכלל ולשכונה הוותיקה בפרט, שרבים מתושביה נתמכי סעד גם בשגרה. ההפקרה המשולבת השפיעה באופן מובהק על האוכלוסיות העניות ביותר המתגוררות במישור הגפן. **עיוורון תרבותי** והזנחה של אוכלוסיות בעוני הובילו לכך שלא ניתנו שירותים מספקים בשפה הרוסית, למרות שרבים מהנפגעים היו עולים מבוגרים דוברי רוסית.

בדיון שהתקיים בכנסת בוועדה המיוחדת לצמצום פערים חברתיים בפריפריה ב-11 במרץ 2024 תחת הכותרת "הפקרת העיר אופקים לאחר אירועי השביעי באוקטובר" (ביוזמת ח"כ אלמוג כהן וח"כ נאור שירי) תאר תושב העיר, עידן חדידה את מה שאירע לו ולמשפחתו לאחר השבת השחורה. התיאור ממחיש את ההשפעות המתמשכות של ההפקרה המשולבת (עקירה, אובדן פרנסה, טראומה נפשית, העדר מסגרת חינוכית, התעלמות הרשויות) כפי שנחוו בחודשים שלאחר מתקפת החמאס:

"אצל סבתא של אשתי [בנתניה] היינו בערך חודשיים, אחרי זה כבר לא היה נעים, הרגשנו ממש הומלסים, בלי עבודה בלי כלום. כמובן שאת העבודה שלי איבדתי כי ברגע שאני עזבתי לתקופה ארוכה הם לא יכלו להשאיר תקן ולא היה נעים לי מהם ואשתי בכלל לא רצתה לחזור לדרום, אז אמרתי שאני מתפטר כדי לא להשאיר תקן כי אצלם המשיכו לעבוד רגיל. היינו שם בלי עבודה, בלי תמיכה נפשית, אגב עד היום אין לי תמיכה נפשית, רק מחר אני מקבל סוף סוף, אני מתרגש, חוסן. מחר אני מקבל מטפלת, אני ואשתי, אחרי חמישה חודשים. היינו שם בלי טיפול נפשי, בלי אפשרות כלכלית, זאת אומרת עד אז היינו אנשים מאוד מכווני מטרה מבחינה כלכלית ומבחינת הכול, אבל לאט לאט כשאתה מתחיל להיות נווד, אתה מתחיל להבין שזה ילדה קטנה, שזה תשלומים שיורדים בלי קשר למה שקרה, התשלומים יורדים בין אם לקחת מימון על רכב, בין אם שם, זה יורד והכול ממשיך לרדת, את אף אחד זה לא עניין באותו זמן".⁴⁵

⁴⁴ <https://www.guidestar.org.il/organization/580683324>

⁴⁵ https://fs.knesset.gov.il/25/Committees/25_ptv_4367155.doc

מהתיאור עולה שלמרות שנציגי העיר אופקים, מהעירייה ומקרב התושבים, החלו להשתמש במושג "הפקרה" כדי לתאר את מצבם, עיקר הביקורת על היעדר סיוע הומניטרי ראשוני הופנתה כלפי רשויות המדינה. ההשלכות של ההפקרה המשולבת, ארוכת השנים, שהתרחשה בידיעה של עיריית אופקים טרם זכו להכרה.

שלב השיקום: חוסן מבוסס הפרטה וסיוע ממשלתי מוגבל ומפלה

בסוף חודש נובמבר 2023 נחנך בשכונת מישור הגפן מרכז חוסן. עיריית אופקים בשיתוף עם ארגון הג'וינט, פדרציית מטרו-וסט (ניו ג'רזי) ו"עמותת נתן- סיוע חובק עולם" (ארגון סיוע הומניטרי שנוסד לזכר אייבי נתן) השיקו "בית קהילתי לצמיחה ולגבורה". הבית נועד לשלב אנשי מקצוע עם אוריינטציה קהילתית, ביניהם פסיכולוגים ועו"סים, שיציעו לתושבים מגוון רחב של מענים ופעילויות שמטרתן להפחית תחושות של מתח וחרדה ולהגביר את תחושת הלכידות, החוסן האישי והקהילתי. לצד הפעילות במרכז עצמו, ישולבו גם פעילויות בסביבה הקהילתית הקרובה. הפעילויות יתוכננו בשיתוף עם תושבי השכונה, שיוכלו לבחור בעצמם את המענים והפעילויות המתאימים עבורם⁴⁶.

פעילות "הבית במישור" היא חלק מתהליך ההקמה של מרכז חוסן עירוני חדש בעיר אופקים, שהוקם בינואר-פברואר 2024 ומופעל על ידי הקואליציה הישראלית לטראומה, מעניק טיפולים נפשיים ופועל בשיתוף כלל הגורמים העירוניים. הקואליציה הינה עמותה רשומה המאגדת עמותות המספקות שירותים למדינה בתחום הטראומה והתמיכה הנפשית. בשנת 2022 תקציבה השנתי עמד על 33 מיליון ש"ח.⁴⁷ תחום הפעילות המרכזי של הקואליציה הוא הפעלת מרכזי חוסן ברחבי הארץ. במרכז שנפתח באופקים ניתנים טיפולים קליניים ליחידים ומשפחות, פעילות קהילתית בקבוצות וסדנאות והכשרה ושיפור של מערך החירום העירוני. באתר של מרכז החוסן יש תמונות של נערים דתיים ונשים דתיות ופרסום של אירועי חגים יהודיים. האתר מונגש רק בשפה העברית ואין בו הפניה למידע בשפה הרוסית או האמהרית. ניכרת השפעתו של הגרעין התורני המקומי "אפיקי אורות" אופקים שעוסק מעל ל-20 שנה בקידום של מיזמים חברתיים שונים בעיר.⁴⁸

⁴⁶https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=751768256986325&id=100064594723310&paipv=0&eav=AfYh5YpduQJoGoeqWxu_xssexukaMe67M1zJ0U6Pc8_N685ubyDAr_80m3-fOVEzCKg&rd=1

⁴⁷ <https://www.guidestar.org.il/organization/580455491>

⁴⁸ הרב שחר בוצחק רב קהילת 'אפיקי אורות' באופקים ור"מ בישיבת ההסדר בשדרות, נבחר על ידי שרת התחבורה מיירי רגב להשיא את משואת המחלצים ביום העצמאות תשפ"ד, יחד עם מחלצים נוספים.

על אף שתושביה חוו את הטבח בשביעי באוקטובר, אופקים לא נכללה ברשויות הנכללות תחת מינהלת תקומה. חבל התקומה מכיל את אזור עוטף עזה. תקציביה הרב-שנתיים של מנהלת תקומה עולים על 18 מיליארד ש"ח. המינהלת החלה את פעילותה, אך הגדרת חבל 'תקומה' עדיין לא סופית. על פי תזכיר החוק ל'שיקום ופיתוח חבל תקומה', ועדה שתוקם בעקבותיו תקבע את גבולות פעילות המינהלת.⁴⁹

לפיכך, נמתחה ביקורת על מרחב הפעילות הנוכחי של מינהלת תקומה, מכיוון שאיננו מייצג את כל חבל הארץ שנפגע ב-7.10. לפי הידוע לנו, נתיבות⁵⁰ ואופקים⁵¹ הגישו עתירה לבג"ץ על ההחלטה שלא להכילים בטיפול מינהלת תקומה. ביקורת נוספת הושמעה על העובדה שאף יישוב ערבי לא נכלל בטיפול.⁵² הטיעון להכלה הוא שחבל הארץ מבאר שבע עד אשקלון ומערבה הוא יחידה גיאוגרפית אחת בה הערים המדוברות שזורות. הוצאתן של ערים אלה אל מחוץ לתחום האחריות של מינהלת תקומה ממשיכה את ההזנחה של שנים במסגרת הגדרות 'עוטף עזה'.

בתקופה הנסקרת בדו"ח ועד לפרסומו לא זכו כלל תושבי אופקים להכרה ולפיצוי מהמוסד לביטוח לאומי כנפגעי פעולות איבה. בתחילה הוכרו תושבי שני רחובות בשכונת מישור הגפן – התמר והגורן – כזכאים, ובעקבות הביקורת הורחבו בהדרגה מספר הרחובות שהוכרו כאזורי לחימה ותושביהם יכולים לפתוח בהליך אל מול המוסד לביטוח לאומי. שאר תושבי העיר נותרו כמי שאינם זכאים להכרה על פי הגדרותיו של המוסד לביטוח לאומי. יתר על כן מי שאינם רשומים כתושבי רחובות אלו, אך שהו בהם – למשל מי שביקרו חברים ומשפחה או תושבים.ות שעברו מרחוב לרחוב, לא היו זכאים להכרה ולפיצוי.⁵³ בנוסף לדרישה להיכלל במינהלת תקומה, דורשת עיריית אופקים בעתירה שהוגשה לאחרונה לבית המשפט הגבוה לצדק (16.5.2024) להכיר בכלל תושבי.ות העיר כנפגעי פעולות איבה.⁵⁴

⁴⁹ אתר החקיקה הממשלתי - תזכיר חוק שיקום ופיתוח חבל התקומה (tazkirim.gov.il)

⁵⁰ <https://www.ynet.co.il/economy/article/bkdgdpcit>

⁵¹ https://beersheva.mynet.co.il/local_news/article/hkahr3bqxc

⁵² <https://zoha.org.il/129191/>

⁵³ https://beersheva.mynet.co.il/local_news/article/r1ml3btaa; <https://www.davar1.co.il/501156>

⁵⁴ https://beersheva.mynet.co.il/local_news/article/hkahr3bqxc

חלק שלישי: קולות מקומיים

הדיווח להלן מתבסס על סיפורים אישיים שסופרו לנו במסגרת פגישות בבתים פרטיים ובמרחב הציבורי של שכונת מישור הגפן שבעיר אופקים. הדיווח המוצג לפניכם הוא סינתיזה של תובנות וחוויית של צוות החוקרות והחוקרים (כשמונה במספר) אשר נסעו להיפגש עם תושבי אופקים ושכונת מישור הגפן. מפגשים אלה התקיימו בטווח הזמן שבין שבוע לחודשיים אחרי התקפת החמאס, והשיחות שהתקיימו עם התושבים והתושבות במסגרתם היו בלתי מובנות (unstructured). הדיווח מנסח בשפה מכלילה כדי לשמור על פרטיות התושבות והתושבים ועל מנת למנוע החרפה בפגיעותם של מי ששיתפו אותנו בפתיחות בחוויית שלהם. חשש זה קיים והוא ממשי. הביקורים שלנו באופקים נבעו מהרצון שלנו להקשיב לתושבים ישירות, בלי תיווך של גופים ממשלתיים, עירוניים או התנדבותיים כאלה ואחרים. בפרט, רצינו לדבר ישירות את תושבים משכונת מישור הגפן שבאופקים. חשנו כי קולם של תושבים אלה נשמע פחות. בעיקר חשנו שקולן של נשים לא נשמע. רצינו לשמוע על חייהם של תושבי ותושבות השכונה לפני האירועי הזוועתי, בעת האירוע ואת המתרחש בחייהם הפרטיים והציבוריים לאחר הטבח של רוצחי החמאס.

הנצחה במרחב המקומי,
אופקים נובמבר 2023,
קולקטיב מזרחי-אזרחי

המסמך המוגש כאן מבוסס על סקירה של חומר עיון היסטורי רב ממקורות של המדינה, העירייה ומחקרים חברתיים. קראנו חומר רב שנכתב אודות אופקים ותושביה לפני מתקפת החמאס ולאחריה. עם זאת חשנו כי קולם הישיר של תושבי ותושבות מישור הגפן ואופקים חסר. על כן נסענו להיפגש עימם ועימן במקום מגוריהם. פגשנו למעלה מעשרים תושבים ותושבות של שכונת מישור הגפן בשני מפגשים שארכו כשש שעות כל אחד. סך הכל היינו באופקים יומיים מלאים ומרוכזים, וזאת מעבר לפגישות נוספות של אנשי הצוות בפורומים ובמקומות נוספים.

לדעתנו, התובנות שעלו מהשיחות איתן ואתם הן בעלות ערך ותוקף משמעותי ביותר. למעשה ערכם מעניק תוקף ועומק חברתי לנתונים פורמליים כלליים. רצינו להדגיש את הערך והתוקף של חוויות המסופרות על ידי אנשים אשר חוו אירועים אלה בעצמם.

בדו"ח הכתוב כאן אין יומרה להכיל את כל האינפורמציה הקיימת. גם אין אנו מבטאים את קולם "של תושבי שכונת מישור הגפן או אופקים". אנו מדווחים את ששמענו, חווינו וראינו. אנו עושים זאת בלשונו. האחריות היא כולה עלינו. אנו עומדים מאחורי כל מלה שנכתבה ומאחורי כל טיעון שעלה כאן. נסענו להיפגש עם תושבי מישור הגפן מתוך אמפתיה. עשינו זאת באמצעות הקשבה מדוקדקת לדבריהם של הגברים והנשים שפגשנו. עבורינו שיחות אלה היו בעלות משמעות עמוקה. כולנו הושפענו עמוקות ממה ששמעו אוזנינו, ממה שליבנו חש וממה שראו עינינו.

נחשפנו לזוועה ולטרור דרך חוויותיהם של בני אדם ובנות אדמה בשר ודם, אשר דיברו אלינו בשפת היומיום. הם והן הסכימו לחשוף בפנינו את עולמם הפנימי ברגעים של טרור ופחד קיומי, ברגעים של ייאוש ותחושת נטישה עמוקה. בימים של ספק ובימים וברגעים של התעלות. אנו מודים לגברים ולנשים שהסכימו לפגוש אותנו, הואילו לחשוף בפנינו את עולמם הפנימי, להכניסנו אל מוראותיו של יום המוות, ולהאיר בפנינו כיצד ניראים עבורם הימים שבאו לאחריהם. כל שאנו מקווים ומקוות הוא שאנו מצליחים להציג דיווחים אלה ברוח הדברים שבהם נאמרו לנו ועל מנת לקרב אנשים רבים ככל שניתן אל חוויותיהם של תושבי ותושבות מישור הגפן שבעיר אופקים.

טראומה ואפיסת כוחות: כל התושבות והתושבים אתם דיברנו סיפרו בפירוט על שעות האימה אותן עברו ביום המתקפה. במהלכן של שעות זוועה אלה הם ראו במו עיניהם את שכניהם או קרוביהם נורים ונהרגים. הם עקבו אחר אלה, אשר התחבאו מפני המחבלים, כמוהם. בחלק מהמקרים התגודדו המחבלים ממש מחוץ לבתיהם. מאחר ורבים מהבתים בשכונת מישור הגפן הם מבנים של קומה אחת על הקרקע ואינם ממוגנים, הקו המפריד בין התושבים למחבלים היה במקרים רבים שער הכניסה לחצר הבית בלבד.

רבים מהתושבים צפו בנעשה מחרכי התריסים בחלונות, כשהמחבלים נמצאים מטרים ספורים מהם בלבד. במקרה אחד של משפחה המתגוררת בקומה הראשונה בבית דירות, רסיסי טיל פגעו בחלונות הבית שנשברו ובמקביל המחבלים עלו וירדו בחדר המדרגות. בני המשפחה הסתתרו במסדרון הבית במשך קרוב ל 24 שעות ללא תאורה או יכולת לנוע בבית מחשש שיתגלו, שכן חלונות הבית נפגעו בנפילת הטיל. פגשנו אנשים שחוו טלטלה וחרדה עמוקה. בני אדם המשוועים להכרה, סימפטיה, תמיכה נפשית, פיזית, לכלית, ואדמיניסטרטיבית.

א.נשים העידו שהמראות לא עוזבים; נותרים בעינם. נשים סיפרו שאינן ישנות, מפחדות לצאת את פתח הבית לבדן אפילו לבצע פעולות פשוטות כמו לפנות את האשפה. סיפרו על ילדים ומבוגרים בנסיגה: מרטיבים בלילה, איבדו את עצמאותם, חזרו לעשן, לשתות, פיתחו הפרעות אכילה ועוד. רבים ורבות הביעו באופן מפורש אכזבה וכעס על הרשויות שלא נענו להם בצורה מספקת. מרביתם לא העלו על דעתם אפשרות של עימות עם הרשויות המקומיות. חלקם אמרו במפורש שאינם מעוניינים למתוח ביקורת, דבר שלהערכתנו נובע משילוב של פחד, תלות ואפיסת כוחות. מצב זה נותר על כנו, ללא טיפול.

כאמור לעיל, רבים מתושבי שכונת "מישור הגפן" חיים בעוני. חלקם הגדול מתגורר בדיוור ציבורי. ישנו מספר לא מבוטל של מובטלים או מועסקים בתעסוקות לא קבועות ובשכר נמוך. חלקם מהגרים מברית המועצות לשעבר, אשר אינם דוברים היטב את השפה העברית. עוד לפני המתקפה היה מצבם הכלכלי של רבים בכי רע. חלקם חי במצב קבע של משאבים מדולדלים וכעת עליהם להתמודד עם חובות מצטברים, מצוקות משפחתיות הנערמות, בריאות לקויה של חלק מבני ובנות המשפחה ובדידות חברתית. כמו כן ראוי לציין שלא מעט מהתושבות עבדו במשק בית בקיבוצים בעוטף שפוננו ונהרסו, ונשארו למעשה ללא פרנסה וללא אפשרות לפיצוי כלשהו, כי הרגישו לא בנוח בכלל לפנות למעסיקים שלהם אשר איבדו את הכל. נשים אלה תלויות לחלוטין ברשויות הרווחה. הן חסרו משאבים חברתיים בסיסיים אשר עשויים היו לאפשר להם מיצוי זכויות מלא יותר או קבלת טיפול רפואי ונפשי מחוץ למערכת הציבורית העמוסה.

בעקבות המתקפה והמלחמה רבים מהתושבים העובדים או העובדים-לשעבר סובלים מפגיעה ישירה או עקיפה בפרנסתם: חלק עזבו מקומות עבודה. העצמאים נאלצו לסגור את עסקיהם הקטנים. הפחד לצאת מהבית שיתק אחרים, בעיקר אם מקומות עבודתם קרובים מאד לגבול. כך, ההכנסות המשפחתיות ירדו באופן דרסטי ומשקי בית אשר הצליחו להישאר מאוזנים לפני המלחמה, צופים בחרדה בחובות שהולכים ונערמים בלי אופק ריאלי לסגירתם.

במספר מקרים, דווח לנו על מפעלים סמוכי גבול, הנחשבים חיוניים, אשר המשיכו לפעול למרות המלחמה, אך לא סיפקו לעובדיהם הגנה סבירה אם בדרך אל המפעל או במהלך העבודה במפעל עצמו. עובדי אותם מפעלים נדחקו למצב שבו הם אולצו לבחור בין פרנסה לחיים. אלה שבחרו בחיים הוגדרו כמתפטרים; על כן, לא זכו לפיצויים ונתרו מובטלים. כל זאת בסביבה כלכלית ועסקית שאפשרויות התעסוקה בה מוגבלות מלכתחילה.

היעדר טיפול נפשי מספק: משיחותינו ומפגשינו הרבים עם התושבות.ים עולה מסקנה מיידית וברורה: קיים צורך דחוף בסיוע נפשי לכל הגילאים. רבים מספרים שפנו וביקשו עזרה ולא נענו. לחלקם נאמר כי עליהם להמתין. להורים שביקשו עזרה לאחד מילדיהם הוצעה פגישת זום לקבלת "כלים להתמודדות". ילד שאביו נהרג חיכה שלושה חודשים לטיפול. הטיפול הוקדם כנראה בעקבות פנייה לתקשורת.⁵⁵ לבחור שנפצע מירי חמאס ביקש לפגוש פסיכיאטר, נאמר כי עליו להמתין שלושה חודשים. במקרים שבהם הוצע טיפול, הוא הוגבל למספר בלתי מספק של פגישות. ילד שהתקשה לתפקד משום שהיה עד לזוועת פציעתם של קרובי משפחתו קיבל שנים-עשר מפגשים בלבד. בדרך כלל מקבלים הנפגעים שישה מפגשי טיפול. אם מחליט המטפל/ת כי יש צורך, מרחיבים את מסגרת הטיפול לעוד שישה מפגשים. קיימת הגבלה במרכז חוסן לסדרה של שנים-עשר מפגשים, במקרים חריגים מאפשרים להאריך עד 24 מפגשים.

היעדר מיגון בבתים: כאמור, בהיעדר ממ"דים בשכונת מישור הגפן, הדיירות והדיירים רצו למקלטים ולמיגוניות כשהחלו לשמוע את האזעקות בבוקר ה 7 באוקטובר, פעולות שהסתברו, בדיעבד, כנקודת תורפה קטלנית. בעקבות הטראומה, התושבים כיום ממאנים להמשיך להשתמש במקלטים הציבוריים. בתנאי המלחמה החדשים, שנוצרו עוד לפני מתקפת המחבלים, בהם יש שניות ספורות בלבד להגיע למרחב מוגן, ממ"דים הם הפתרון הסביר היחיד. אלה מצויים רק בדירות החדשות שנבנו בעיר וחסרים ברוב השכונות הישנות. רבות ורבים מתושבות ותושבי שכונת מישור הגפן העידו שלו הייתה להם דירה עם ממ"ד היו מצליחים לישון יותר טוב בלילה. אחת הנשים סיפרה שהיא לא לוקחת כדורים כי היא חוששת שלא תתעורר מאזעקה בלילה. הילדים מאוד נלחצים בזמן האזעקה. היא לא ישנה טוב שבועות ארוכים.

תחושת נטישה גם במרחב הציבורי: בשבועות שמיד לאחר המתקפה, רבים ורבות העידו שחששו להישאר בבית. הם חשו כי הם חייבים לצאת החוצה. אך בחוץ, הם מצאו את עצמם במרחב רווי בסימניה של המתקפה, סימנים שהרשויות לא הזדרזו לטפל בהם. בימים הראשונים היו אלה גופות המרצחים שלא פונו, כתמי דם שהתושבים ניקו בעצמם כדי לחסוך את המראות מילדיהם, זבובים וסירחון ממקררים

⁵⁵ גואטה בדרך, פרק 9, 6.1.2024 [/https://www.kan.org.il/content/kan/kan-11/p-587904/670371](https://www.kan.org.il/content/kan/kan-11/p-587904/670371)

בבתים שננטשו, סימני כדורים בקירות, חלונות מרוסקים, פנסי רחוב מנופצים. בצד כל מראות זוועה אלה הוקמו אנדרטאות מאולתרות לשוטרים המקומיים שנרצחו כשיצאו להגן על השכנים. אנדרטאות אלה הוקמו על ידי השכנות עצמן הדואגות לתחזקן עם נרות זיכרון. המרחב הגיאוגרפי "המת" והמוזנח של השכונה הפגיש אותם מחדש עם הטראומה. מראות אלה מחזירים אותם לבוקר הטבח והדבר גורם להצפה רגשית קשה. תושבות ותושבים דיברו על השכונה כ"אזור רפאים" "בית קברות" או "אזור מת".

חשופים למבטים: השכונה הפכה למוקד משיכה של "תיירות מלחמה" למבקרים מחוץ לעיר, עיתונאים, תורמים, ואקטיביסטים, כמונו למשל. תושבות השכונה שהתגודדו בחוץ, בהיעדר תעסוקה ויכולת נפשית לשהות בתוך הבית, נענו בפתיחות לשאלות, שיתפו בחוויות, ואף שמחו על ההתעניינות, אך, כפי שרבות מהן העידו, נותרו מתוסכלות בשל תחושה מצטברת ששום תועלת לא צומחת להן ולמשפחותיהן מההתעניינות הציבורית. מספר אנשים חשו שהביקורים שירתו בעיקר את יחסי הציבור של הפוליטיקאים המקומיים. היו מי שהעלו את ההשערה שבית משפחת אדרי נותר עומד חשוף בשכונה, ועוד נזקים לא תוקנו במרחב השכונתי, משום שהם משמשים את הרשות המקומית כמוצגים לגיוס כספים. בזמן, אם התקבלו תרומות כלשהן, לא הייתה כל שקיפות לגבי האופן שבו הן עוזרות למצוקות המקומיות. אנשים העידו שהיו רוצים ביקורים ענייניים של אנשי ונשות מקצוע שיספקו אינפורמציה בדבר מיצוי זכויות, ינגישו פעילויות העשרה, וינכיחו סיוע רב תחומי.

תלות ופחד: אל הפחד המטלטל מפני מתקפת מחבלים נוספת מצטרף הפחד הותיק לדרוש טיפול ותמיכה או למתוח ביקורת על הרשויות. נציין כי במקביל לשיחות עם תושבות ותושבים מקומיים, ניהלנו מספר מפגשים עם פקידות ופקידי עירייה שונים. שוחחנו גם עם פעילות ופעילים. עובדות העירייה, לתחושתן, מגויסות לסיוע לתושבים. הן עושות זאת כמיטב הבנתן המקצועית ואיננו מטילות ספק ביושרתן המקצועית. יחד עם זאת, הרושם החד משמעי העולה מהתושבים הוא שהטיפול העירוני מתנהל בחוסר שקיפות ובחוסר יעילות.

הביטוי הראשון לכך היה שהוצאת תושבות ים להפגה במלונות ים המלח ובאילת נעשתה ללא תיעדוף צרכים, בירור דחיפיות והגשת סיוע לנזקקים ביותר. הוצאת תושבים להפגה נעשתה, לכאורה, על בסיס שיטת "כל הקודם זוכה". דבר זה גרם לכך שרבים מתושבות ותושבי מישור הגפן הוותיקה, שהיו בלב המתקפה וחוו את האירועים מאוד מקרוב, לא הצליחו להיכנס לרשימה ולא יצאו מאופקים להפגה כלשהי מאז הטבח. חלקן יצאו בסופו של דבר להפוגה במלון רק בחנוכה, יציאה שנעשתה במסגרת של יוזמה פרטית אשר מומנה ע"י תרומות.

היו דוגמאות נוספות להיעדר שקיפות וקריטריונים ברורים במערכת: לא הובהר לאף אחת מהתשובות המטופלות על-ידי מחלקת הרווחה בעירייה כמה כסף מגיע למי, ולמה משפחה אחת מקבלת יותר מאחרת, שלכאורה יותר נזקקת. חוסר בהירות זה יצר בלבול עמוק ותסכול לא מבוטל. תשובות העידו שפניות ישירות שלהן למחלקת הרווחה לקבלת סיוע בביגוד חורפי לילדים, קבלת טיפולים שונים או פעילויות הפגה, לא קיבלו מענה. הן גם לא קיבלו כל סיוע והדרכה כיצד עליהן לנהל את ענייניהן במבוך הביורוקרטי של מיצוי זכויות. הסברים כאלה עשויים היו לאפשר להן למזער את הנזקים הכלכליים של המלחמה והשפעותיה ההרסניות על משק ביתן.

בהקשר זה נציין כי העירייה חולשת על רוב מקומות התעסוקה במגזר הציבורי כמו שירותי הרווחה והחינוך. בלעדיות זו מייצרת תלות גבוהה וכפועל יוצא חשש מפני השמעת ביקורת. מי שהשמיעו באוזנינו ביקורת, ביקשו להישאר בעילום שם בשל פחד מהתנכלויות אישיות. דוגמאות שניתנו היו טרפוד רישום ילדים לבתי ספר מועדפים, הטלת קנסות על עניינים שלרוב העירייה מעלימה מהם עין וחשש מאיבוד מקורות פרנסה. חששות אלה "מתפשטים" גם אל קרובות משפחה, במקרה שהן מועסקות במערכת העירונית או הציבורית. כמו כן הובע חשש כבד מפגיעה בסיוע הסוציאלי המנוהל על ידי פקידי העירייה. בקרב תושבות ותושבים קיימת תחושה מוצקה שהסיוע הסוציאלי מוענק למקורבים. תלונות וביקורת ייענשו, לטענתן, בחומרה ובנקמנות פדנטית. משיחות שקיימנו עלה שקיימת תחושה שרק פניה לתקשורת - כגורם מחוץ למערכת המקומית - עשויה להניב תוצאות. עם זאת, לרוב אלה ששוחחנו עימם חסרים את הקשרים המתאימים, האוריינות הדיגיטלית והתקשורתית ובעיקר נעדרים תחושת הזכאות והאומץ לתבוע שירותים ציבוריים משופרים.

רמה נמוכה של אירגון מקומי-קהילתי: תובנה מרכזית שעלתה מהסיוורים ומההקשבה שלנו לאנשים היתה שרמת האירגון המקומי - הקהילה - נמוכה ביותר. למרות קיומם של בתי כנסת, מועדוניות ומוסדות מקומיים אין תהליך ממשי של גיבוש קהילה יציבה. מאז המתקפה לא נעשה מאמץ לארגן מפגשים ולבחור נציגים מייצגים ונבחרים לקהילה.

למעשה, נראה שפועל אינטרס מנוגד. מושקע מאמץ לשמר את הקשר בין הרשויות והאנשים כפרטים - כיחידות אינדיבידואליות או משפחתיות - באופן בלבדי. שיטת ההתקשרות והארגון יוצרת ניתוק בין חברי הקהילה לבין עצמם. יתר על כן, שיטה זו מעמיקה ומעבה את הקשר אל מוסדות רישמיים של העירייה והמדינה כערוץ תקשורת יחיד. הקהילה אינה מתנהגת כגוף; זוהי קהילה של אנשים בודדים ומבודדים.

בידוד מלאכותי זה יוצר תחושה של כישלון בהתמודדות אישית עם כוחות חיצוניים עצומים. כך בדיוק קרה בהתקפת הרצח של החמאס. שיטת תקשורת זו מעצימה תחושה של קיום מבודד מול רשויות "רחוקות" ו"מנוכרות". זהו מצב המותיר את תושבי השכונה באפס מעשה עצמאי ומקומי. הם הופכים לחסרי מוטיבציה לפעולה וארגון עצמאיים. תחושת התלות הקיומית מעמיקה ועימה גם תחושת חוסר אונים אישי וקהילתי.

חוסר אונים וחוסר תקווה: העיר אופקים הוצגה בתקשורת כ"עיר של גיבורים" שניצלו מהטבח בזכות תושיה ואומץ. בעוד שאין ספק בנוגע לתושיה ואומץ התושבים בהתמודדות ביום הטבח, חוסר האונים (helplessness) המתואר בעקבות הטבח בדו"ח זה יוצר מצב של חוסר תקווה (hopelessness). אלה תחושות אישיות של התושבות.ים שהן תוצרים של כישלון ארוך ועיקבי בהתמודדות עם מציאות חברתית שהיא מעבר ליכולותיו של הפרט. כישלון החוזר על עצמו מלמד על חוסר אונים, כישלון עקבי המלמד חוסר התקווה. את שניהם ניתן למנוע באמצעות קהילת סיוע, הנגשת מידע והקצאת משאבים. העצמת התושבים מחייבת יצירת מערך קהילתי שבו אנשים עשויים לחוש מחוזקים באמצעות הקרבה לאחרים ואחרות החשים כמותם, אשר יכולים לפעול במשותף לשינוייה של מציאות מקומית (ואישית) ביתר יעילות.

הנצחה של השוטר שנהרג ישראל
צ'אנה בציור קיר של ארד לוי,
אופקים מאי 2024,
קולקטיב מזרחי-אזרחי

חלק רביעי: סיכום והמלצות - אופקים כמקרה בוחן

הפקרתם של תושבי.ות אופקים בשביעי באוקטובר ובחודשים שאחריו לא התרחשה בחלל ריק. היא המשך ישיר להזנחה מדינתית מתמשכת המאפיינת את המקום ודומים לו עוד מראשית הקמתו, ועל כן כשמו של הדו"ח מהווה "כרוניקה של הפקרה ידועה מראש".

המדיניות החברתית כלכלית של ממשלות ישראל לאורך השנים ודפוסי חלוקת המשאבים הציבוריים הותירו את אופקים עם פעילות כלכלית והיצע תעסוקה מוגבלים: מערכת חינוך המצויה בפער אל מול הממוצע הארצי - הן בשיעורי הזכאות לבגרות והן בסיכוי להשיג תואר אקדמי; שיעורים גבוהים של דיירי.ות דיור הציבורי ושיעורים נמוכים, יחסית, של בעלי.ות דירות. מערכת הרווחה המקומית מתמודדת, גם בשגרה, עם שיעורים גבוהים מהממוצע של עוני ומקבלי.ות קצבאות. מתקפת חמאס בשביעי באוקטובר תפסה את אופקים מבלי שהופעלו בה מערכות התראה, ללא כיתת כוננות מסודרת ועם חוסר במיגון, בעיקר בשכונת מישור הגפן הוותיקה, שתושביה ספגו את עיקר המתקפה. 47 תושבי אופקים נרצחו במתקפה כאשר תושבים.ות רבים.ות מבוצרים.ות בבתיהם.ן למשך שעות ארוכות ועדים.ות לזוועה המתחוללת.

לאחר המתקפה, מסגרות החינוך באופקים נסגרו לתקופה של כחודשיים, הלימודים מרחוק לא התקיימו באופן מסודר אם בשל תשתית אינטרנט משובשת או היעדר נגישות לטכנולוגיה מתאימה. תושבים.ות - שכירים.ות או עצמאיים.ות- שפרנסתם.ן נפגעה לא קיבלו סיוע מתאים ותושבים.ות נפגעי טראומה, חלקם היו עדים.ות לזוועות, לא קיבלו מענים הולמים ומספקים להם ולילדיהם.

חרף הטראומה שחוו רבים מתושבי אופקים, העיר לא נכללה במתווה הפיני המדינתי והיא אף אינה נמצאת תחת אחריותה של מינהלת תקומה האמונה על שיקום יישובי הנגב המערבי בהיבטים של חינוך, רווחה, חיזוק קהילתי, בריאות, כלכלה, תעסוקה, דיור, מרכיבי בטחון ועוד. מבלי שיושקעו משאבים באספקה והתאמה של מענים לצרכים של תושבי.ות אופקים, עלולים הפערים - הקיימים כבר עתה - להתרחב והמצוקות עלולות להעמיק. יתר על כן, במרכז תהליכי השיקום וההחלמה ובמרכז מדיניות הפיצוי הממשלתית והמקומית צריכים לעמוד סיומה של מדיניות ההפקרה הכרונית, רווחתם של תושבי.ות אופקים וזכותם לשירותים ציבוריים טובים ושוויוניים.

להלן מספר המלצות לתיקון העוול המתמשך במדיניות ההפקרה המדינתית והמקומית. הפקרת תושבות ותושבי אופקים משמשת כמקרה בוחן לכלל ישובי עוטף ישראל. אלה הן אוכלוסיות, מכל המגזרים בחברה הישראלית, הנתונות להפקרה מתמשכת.

אחריות המדינה:

1. אימוץ מדיניות חיזוק מיידי ושוויוני של ישובי עוטף ישראל. מדיניות זו צריכה לכלול סגירת

פערים חברתיים, כלכליים ותשתיתיים לכלל ישובי עוטף ישראל. במיוחד יש להקדיש תשומת לב מירבית לאוכלוסיות מודרות ומחלשות מכל המגזרים. זהו תנאי יסוד בהבטחת החוסן המקומי והארצי בשעת חירום של מקומות יישוב אלה. מצבי חירום ומלחמה מעמיקים פערים וחוסרים של אוכלוסיות וישובים שהיו נתונים למדיניות מדינתית של הפקרה כרונית מצד הממשלה ומצד הרשות המקומית. בסיס רעוע של ביטחון אנושי בהיבטים חברתיים-כלכליים ובהיבטים פיזיים של המקום מחריף את השפעתו השלילית וארוכת הטווח של מצב החירום. זאת במיוחד אם מקיימים השוואה למצב ביישובים מבוססים. לדוגמא, ההפקרה של קידום פרויקטים של מיגון דירות ישנות באופקים, בד בבד עם הזנחה כרונית של דירות בדיוור הציבורי, חשף תושבים רבים משכונת מישור הגפן לסיכון מיותר. אלה יצאו למרחב הציבורי במטרה להגיע למקלטים ומיגוניות שאינן סמוכות לבתיהם. מיגון דירות ישנות בדיוור הציבורי לא השתנה, למיטב ידיעתנו, עד לכתיבת דו"ח זה. זאת בניגוד לפרויקט אירוח של כעשרים וחמש משפחות מקיבוץ סופה בשכונה חדשה, בדירות ממוגנות ובמימון ממשלתי באופקים. אירועים שכאלה מקבעים את תחושת ההפקרה כמרכיב מרכזי במדיניות הממשלה גם חודשים ארוכים לאחר הטבח.

2. זניחה מיידיית וחד משמעית של "כלל ה-7 ק"מ" והרחבת תחום סמכותה של מינהלת תקומה

להכללת כלל הערים והישובים שנפגעו בעקבות הטבח. הטבח של השביעי באוקטובר מחייב עדכון לאלתר של עקרון ה-7 הק"מ. זהו כלל מיושן המבוסס על הערכות צבאיות לא מעודכנות. הכלל חסר נקודת מבט אזרחית שעיקרה המרחב המקומי והכללת כל תושבותיו ותושביו. קיבועו של "עקרון 7 הק"מ" על ידי הממשלה כמסגרת פורמלית ותיפקודית של מינהלת תקומה מונע תקציבים וסיוע הכרחי ושוויוני לכלל הישובים שנפגעו בשביעי באוקטובר. אין זה סביר לנקוט אמות מידה שאינן רלוונטיות למציאות נוכחת. הכללתה של אופקים כמו גם ערים נוספות כנתיבות, אשקלון ורהט וכן יישובים נוספים במועצות האיזוריות בתחום הסמכות של מינהלת תקומה, תאפשר מענה ראוי והכרחי לשיקום ופיתוח בטווח המיידי, הבינוני והארוך. הכללה שכזו תאפשר גם בניה מחדש של מרחב הוגן בנגב לטובת כלל תושביו, באופן שוויוני המבוסס על מסד

נתונים עדכני, מעשי ורלוונטי. עיכוב הכרעת הממשלה בסוגיית תחום הסמכות של מינהלת תקומה הינו עדות ישירה להמשך מדיניות ההפקרה. עיכוב זה עלול, לכשעצמו, להגדיל פערים, גם אם בסופו של תהליך תתקבל החלטה חיובית לכלול ערים אלה במסגרת תקומה.

3. **אימוץ גישה מכילה, מקיפה שאינה מפלה בהכרה של תושבים ותושבות כנפגעי פעולות**

איבה. הגישה הנהוגה כיום היא מצמצמת וסלקטיבית. היא מפרידה בין נפגעים, ניצולים, נוכחים או כאלה שחוו את אירועי האיבה. הבחנות אלה מחזקות את תחושת ההפקרה ופוגעות בלכידות של כלל תושבי ותושבות העיר כיישות אנושית וחברתית אחת. הכללת כלל תושבי ותושבות העיר שחוו את הטבח במסגרת מסלול הטיפול המהיר לנפגעי פעולות איבה עשויה לאפשר שיקום מהיר, יעיל ושוויוני נטול הבחנות בירוקרטיות ושרירותיות שאינן משרתות את צרכי הנפגעים והנפגעות.

4. **השקעת משאבים משמעותית בשירותי בריאות הנפש.** נדרשת השקעת משאבים משמעותית

וניכרת ברמת המדיניות הממשלתית לצורך הרחבה והנגשה של טיפול נפשי בחינם למספרים גדולים יותר של תושבים ותושבות. יש לעשות זאת בשגרה, כאשר בשעת חירום שירות זה הופך לחיוני. יש לעשות זאת תוך התאמה בין ביקוש, צורך וקיצור משך ההמתנה. יש להגדיל את מספר הזכאים ואת לטיפול בכל הגילאים וכן את מספר המפגשים להם זכאי כל מטופל או מטופלת. על הטיפול הנפשי להתבצע באמצעים ובשיטות אשר מקרבות בין מקבלי.ות הסיוע כשותפי גורל. בנוסף, מאחר והמתקפה היתה על הקהילה, הטיפול הנפשי צריך להתייחס אל הקשיים בהם נתקלים המטופלים והמטופלות מעבר למימד האישי. חייבים לחזק את יכולת ההתמודדות הקולקטיבית באמצעות העמקת הסולידריות הקהילתית.

אחריות הרשות המקומית:

1. **הקמת מערך שיתופי למיפוי צרכי האוכלוסייה המקומית עם נציגי שכונות ובראיה מגדרית .**

יש לעשות מיפוי זה בשגרה, באופן מקיף המבוסס על פעילותו של מוקד מקומי, בשיתוף עם נציגי שכונות ובראיה כללית הרגישה להיבטים מגדריים. מיפוי צרכים אינו יכול להתבסס על פעילות חירום בלבד, כאשר הפעילות מתבצעת על ידי מיקור חוץ או מערכת רווחה מקומית שחסרה משאבים בדרך כלל. נדרשת הקמת מערך מיפוי של צרכי אוכלוסיית העיר בשגרה הנשענת על שיתוף פעולה של קבע. מערך מיפוי צרכים מקומי יעיל מתבסס על כוחות מקומיים הממפים באופן שוטף את צרכי כלל התושבות. ים בעיר. מיפוי צרכים אינו מוגבל רק לאוכלוסיות רווחה או לשכונות מצוקה. ראוי שמיפוי זה יתבצע ויכלול היבטים מגדריים ומגזריים של שכונות

ואוכלוסיות העיר. מיפוי זה צריך לכלול תשתיות פיזיות כגון אמצעי מיגון, תאורת רחוב וכן צרכים חברתיים-חינוכיים ותעסוקתיים. בנוסף, ראוי שמיפוי זה ייעשה בסיוע הקהילה המקומית במסגרת ועדי שכונות מוסדרים המחזקים את כוחה הקולקטיבי של הקהילה בשגרה ומקלים על פעילות בשעת חירום. הקמת ועדי שכונות מחזקת את הקהילה המקומית, מבססת ערכים דמוקרטיים ובונה יחסי שכונות ותמיכה הדדית בקרב התושבות. ועד שכונתי גם מסייע בהבנה טובה יותר של הצרכים הקיימים ותורם לחיזוק הדיאלוג עם הרשות המקומית. מומלץ כי מיפוי צרכים זה יהיה מבוסס על שיתוף הציבור ויבוצע מתוך ראייה מגדרית וההבנה שלנשים ולגברים בקהילה, צרכים שונים בשל מיקומם ותיפקודם השונה. לבסוף יש להנכיח את תרומתן של נשים בחיזוק החוסן המשפחתי והקהילתי. לעיתים קרובות תרומה זו הופכת לשקופה. מיפוי כזה עשוי לתרום לדיוק יעילות הסיוע והתאמתו לפרטים ולמשפחות בהרכבים שונים ובמצבי חיים שונים.

2. **מיסוד וחיזוק מרכזי הנגשה ומיצוי זכויות לתושבי.ות העיר.** מיסוד וחיזוק מרכזי מיצוי זכויות

לתושבי אופקים בכלל ותושבי.ות שכונת מישור הגפן בפרט, עשוי להגביר את כוחם.ן האזרחי ולחזק את הנגישות של תושבים ותושבות לסיוע קיים מצדם של מוסדות מדינתיים, מקומיים ופילנטרופיים. נגישות ומיצוי זכויות חשובים בעת שגרה וקל וחומר בעיתות חירום. מיצוי הזכויות צריך לכלול את מגוון הסעדים העומדים לרשות האזרח.ית. עליו לכלול את הבהרתם של אמות המידה (הקריטריונים) לזכאות הכוללים זכויות לפיצויים במקרים של אבדן מקום עבודה, יכולת השתכרות ופגיעה בהכנסה. כמו כן, הגברת הנגישות ומיצוי הזכויות עשויים לסייע בהבהרת מערך הזכויות העומדות לרשות הציבור לשם קבלת קצבאות ושירותים נוספים.

3. **הנגשת וריכוז מידע אמין, מהיר ומעודכן על מנעד שירותי הסיוע הציבורי בשגרה ובחירום**

ובאמצעי תקשורת (מדיה) מגוונים. אין תחליף לתפקידה של הרשות המקומית בהנגשת מידע אמין, מהיר ומתעדכן בכל אמצעי המדיה הקיימים הכוללים את אתר העיריה, המדיה החברתית (לסוגיה השונים), שעות קבלה במשרדי העירייה, ביקורי בית ותקשורת בעל פה ובכתב. השקעה בהנגשת מידע זה היא בעלת פוטנציאל מציל חיים. מצבי חירום מאופיינים בחוסר מידע או במידע מבוזר או בלתי אמין ועל כן גורמים לבלבול, בהלה, חוסר אונים ולעיתים למצבים של ייאוש.

4. **תגבור פעילויות העשרה, חוגים ופעילויות הפגה באופן פתוח ושוויוני לכלל אוכלוסיות**

העיר. פעילויות הפגה נחוצות בשעת חירום. פעילויות אלה נחוצות לכל הגילאים, המגדרים והמגזרים. הן נחוצות לחיזוק יכולת ההתמודדות עם החשש, הבדידות, הפחד וחוסר הוודאות

אשר מאפיינים מצבי חירום. הנגשת מידע אודות פעילויות אלה צריכה להיעשות באופן פתוח ושוויוני לכלל האוכלוסיות בעיר.

5. שיתוף התושבים והתושבות המקומיים בהחלטות הנוגעות להשאת המרחב הציבורי הפצוע

ובניהול "תיירות המלחמה", שמירה וטיפול על אתרי הנצחה וזכרון. המרחב המקומי והציבורי שייך לתושבות.ים המקומיות.ים. הם והן חיים וחיות בו. על מרחב ציבורי זה לשרת את צרכיהם ורצונם באופן המחזק את חוסנה של הקהילה ומקבע ערכים של דמוקרטיה, צדק ושוויון. על כן, על הרשות המקומית לנהל את המרחב הציבורי הפצוע ופעילויות הכרוכות בו, כולל סיורים מקומיים וטיפול של אתרי הנצחה וזכרון בזירות אירועי הזוועה שפקדו את העיר, בדרך שתגביר את הסולידריות ותעודד גאווה מקומית. כל זאת במיוחד לגבי מקומות ואירועים הכרוכים בגיוס כספים לטובת שיקום ופיתוח מרחב זה. פעולות אלה חייבות להתנהל לאחר קיומו של שיג ושיח מעמיק עם האוכלוסייה המקומית. שיתוף הציבור מחזק את תחושת השייכות המקומית, מייעל את קבלת ההחלטות בנוגע לשיקום ופיתוח המרחב ואת הקצאת המשאבים הדרושה לפעילות זו. שיתוף הציבור מביא לחיזוק הערך העצמי של הכוחות המקומיים ומגביר את יכולת מימוש האזרחות המקומית. זאת מבלי לעמעם את אירוע ההפקרה מצד אחד, או לקבע את תחושת הקורבנות מצד שני.

אחרית דבר: ארבעת החודשים האחרונים מינואר 2024 עד למאי 2024

הדו"ח המוצג כאן עוסק בשלושת החודשים הראשונים לאחר הטבח שהתרחש בשביעי באוקטובר 2023. הדו"ח משקף היבטים מהמחקר הקיים אודות אופקים, התרשמויות שנחוו על בסיס ביקורים אחדים בעיר ודברים שנאמרו לנו על ידי תושבים ותושבות של המקום. נועצנו גם עם אנשי הרשות המקומית. מאז אירעו באופקים מספר התרחשויות הקשורות לדו"ח באופן ישיר ועקיף. אין לנו יומרה לדעת את כל שמתרחש והתרחש בעיר. נציין דברים מרכזיים הידועים לנו והקשורים לליבת הדו"ח שלנו.

ראשית הוקם "הבית במישור" שבו מתקיימים טיפולים ובו מוענק שירות פסיכולוגי ראשוני למבוגרים ומבוגרות, צעירים וצעירות, דוברי עברית וכאלה ששליטתם היא בשפה אחרת. קהל היעד מגוון ומשקף את הרכב האוכלוסייה במישור הגפן, אך נראה כי שיטת הטיפולים הננקטת אינה מותאמת או מתאימה בהכרח לכל המטופלים. בעיקר יש לשים לב ולגלות רגישות למרכיב התרבותי העלול לפגום ביעילות הטיפול. כך, לדוגמה למבוגרים יש קושי רב עם הפורמט הרגיל של טיפול באמצעות שיחה עם מטפלת. (קשיים אלה יכולים לנבוע מפערים תרבותיים כאלה ואחרים). לצעירים יש בעיה של נגישות לשירות

הפסיכולוגי מסיבות וטעמים שונים שיש לבררם. נושאים אלה חייבים לזכות להתייחסות ולטיפול מתוכלל.

הדרת העיר אופקים מפרויקט תקומה עוררה תשומת לב תקשורתית וחברתית רבה. בחודש מאי 2024 הגישה העירייה עתירה בנושא לבג"צ (בית המשפט הגבוה לצדק). אנו תוהים האם עתירה זו לסעד משפטי אינה מבטאת דרך התמודדות עקיפה של העירייה המייתרת חיכוך ישיר עם משרדי הממשלה ומאפשרת את המשך ההתעלמות של האחרונים מצרכים ואינטרסים ברורים של תושבי העיר. הדרישה של העירייה להכיר בתושבי אופקים כניצולי טבח אמורה להיות חלק ממדיניותה של העירייה מהיום שלאחר פרוץ המלחמה ולהערך תוך התמודדות ישירה עם משרדי הממשלה. זאת על מנת לספק מענה מקיף ומעמיק לכרוניקה של הפקרה חברתית-כלכלית ותשתיתית מתמשכת, מענה שפניו לא רק לשיקום בעקבות המלחמה אלא לשינוי משמעותי בתפיסת האזרחות הפעילה והעצמאית של עוטף ישראל אל מול מקבלי ההחלטות.

לבסוף יצויין כי יש קושי בסנכרון בין ארגונים ממשלתיים ולא ממשלתיים ובתיכלול הפעילות. נראה כי יש קושי גדול בתיאום ובהנגשת שירותים בין הגורמים המעורבים: מרכזי חוסן, קופת חולים, הביטוח הלאומי, עובדות סוציאליות של העירייה, עובדות קהילתיות וכדומה. למשל, המעבר של תיקים רפואיים בין גופים אלה צריך לעבור ארגון מחדש, במיוחד כאשר מדובר במטופלים ומטופלות (ברווחה, בבריאות) הנמצאים זה מכבר במערכת. בנוסף, יש להקים מרכז למיצוי והנגשה של זכויות ולהשתמש בתרומתם של ארגונים לא ממשלתיים אף מחוץ לעיר אופקים (כגון עורכי דין מאוניברסיטת תל-אביב) לתיאום ותכלול המענים. על פעולה זו להתבצע בקשר ישיר עם התארגנות עצמאית ואזרחית במסגרת הרחובות והשכונות השונות של העיר אופקים. אין תחליף לחיזוק הקולות המקומיים באמצעות מיסוד ייצוג קהילתי ושכונתי מוסדר, קבוע ושוויוני.